

ÁBRAHÁM BARNA

Nyelvek, hitek, ítéletek: Szentendre etnikai képe a 19–20. század fordulóján

Az etnikailag sokszínű 19. századi Magyarország térképén is kitűnhet Szentendre a maga vallási és nyelvi tarkaságával. 1880-ban a 4.229 fős lakosságból 1.024 fő vallotta magát magyarnak, 1900-ban a 4.820 főből 1.856, és 1910-ben is az 5.673 lakosból csupán 2.971 fő.¹ A századforduló évében még 1.072 személy, a lakosság 22%-a nem értett magyarul.²

Jellemző a közel egy évtizeddel korábbi, 1811-es katolikus *canonica visitatio* azon megjegyzése, mely szerint a parókiához négyféle nemzet tartozik: német, magyar, dalmát és szláv, azaz szlovák (*germanicum, hungaricum, illyricum et slavicum*).³ A római katolikus népiskola tanulói közül az 1883/1884-es tanévben az összesen 284 tanulóból 133 gyermek volt német, 62 dalmát, 59 magyar és 25 szlovák nemzetiségű.⁴ A hivatalába lépő Német László katolikus plébános még 1925-ben is azt hangsúlyozta:

„Szentendre lakossága az Osztrák–Magyar Monarchia képét adja. Erősen keverék nép, legkevesebb a tiszta magyar. Az egyházközség életében különösen az istentisztelet nyelvében van többnyelvűség.”⁵

Ugyanígyennek látta az utca képét az 1924-ben idelátogató szlovenszói író, Szombathy Viktor (1902–1987). Poros városkát talált itt, zezugos utcákkal, „furcsa épületkáoszt”, s nem kevésbé érzékelt zűrzavarnak azt, amit a füle hallott:

„[...] a lakosok felének a szavát sem értettem. A szűk piacon rácul beszéltek, azt a sváb dialektust, ami itt ütötte meg a fülemet, szintén nehezen kapiskáltam. A szlovák szó sem úgy hangzott, mint az én szűkebb hazámban, Gömörben. [...] 'Egy kis vendéglő teraszán öreg polgárok társalogtak' [i]nne egy német, onnan egy-egy dalmát szó hangzott, a vendéglő mélyén valaki tamburát próbált.”⁶

Az alábbiakban először háttérként a sokáig többséget alkotó nem magyar etnikumok eredetét, megjelenését, helyzetét és szerepét vázolom fel Szentendre anyagi és szellemi múltjában – súlyozásukat elkerülendő megtelepedésük időbeli sorrendjében –, majd a sok évszázados együttélés közelítő hatásait, az egyes közösségek nyelvhasználatának elfogadását és biztosítását, a közös intézményeket elemzem. Végül pedig, a valóságot kendőzni nem akarván, a 20. század elején felerősödő, persze az egész ország közéletét leképező magyarosító közszellem megnyilvánulásaira, a soknyelvűség és a multikulturális közélet elleni támadásokra világítok rá.⁷

¹ 1900-as népszámlálás, II. táblás kimutatások: 116–117; 1910-es népszámlálás, II. részletes kimutatások: 128–129.

² G. Sin 1979: 53.

³ SZRKPL, Can. Vis. 1811: 4. Idézi: Katonáné Szentendrey 1996: 83.

⁴ Katonáné Szentendrey 1996: 101.

⁵ SZRKPL, Hist. Dom.: 1925. Idézi: Katonáné Szentendrey 1996: 84.

⁶ Idézi: G. Sin (összeáll.) 2000: 78.

⁷ A századforduló folyamatainak vázolásánál elsősorban az alábbira támaszkodtam: G. Sin 1979.

Szentendre etnikumai a századfordulón

Dalmátok

A tenger melléki Benkovac plébániájának krónikája szerint Bosznia oszmán uralomra kerülésével (1463) bunyevácok tömegesen menekültek Dalmáciába, elsősorban Split (Spalato) és Klis (Klissza) környékére, majd onnan a messzibb északra, többek között Szentendre „várába” (*grad Sz:Endre*).⁸ Innen, továbbá Knin, Zadar (Zára), illetve Trogir (Trau) környékéről ered tehát a város (horvátul *Senandrija*) egykori dalmát és bunyevác népessége. Mint idegen jövevények, a feltételezett középkori városmagtól északra, a mai Szamárhegyen telepedhettek meg.⁹ Minden bizonnyal ők rejlenek a város oszmán kézre kerülése (1543–1544) után készült összeírásokban szereplő sok-sok tót (*slavus*) név mögött (hiszen tudjuk, hogy ez az elnevezés a magyarban eredetileg a különböző horvát és szlovén csoportokat jelölte).¹⁰ Saját bevallásuk szerint ők a lakosság többségétől eltérően a Bécs felmentése utáni háborús helyzetben (például az 1684-es „szentendrei ütközet” alatt) is helyben maradtak,¹¹ majd Buda felszabadítását követően megérkezett az utolsó nagy bunyevác-sokác-dalmát telepeshullám. Azonosításukat ugyancsak nehezíti, hogy a következő évtizedek forrásai a *dalmati* kifejezés mellett rácoknak (*rasciani*), illetve néha katolikus rácoknak (*catholici rasciani*), esetleg illír (*illyr*) katolikusoknak is nevezik őket a különböző forrásokban.¹²

A dalmátok javarészt földművesek, és ezen belül is elsősorban szőlőművesek (sok esetben szőlőkapások) voltak – ezzel kapcsolatban valószínűleg eldöntetlen marad a kérdés, hogy vajon ők vagy a szerbek futtatták-e fel a szőlőművelést Szentendren –, mindenesetre a helyi hagyományok szerint a vörös, kitűnően aszúsodó *kratosija* fajtát, a várost gazdaggá tevő zsuppos bor alapját először a dalmátok honosíthatták meg, összefüggő lugast varázsolva a Szamárhegy lejtőiből.¹³ Ám voltak közöttük szép számmal iparosok is, és a „hegy” általában fontos szerepet játszott a céhek létrejöttében.¹⁴

Nyelvükhöz és szokásaikhoz szívósan ragaszkodtak.¹⁵ Az oszmán uralom elől az eredetileg itt élő magyar lakosság és papjaik nagyrésze elmenekült, s a Habsburg Birodalomban általános gyakorlatnak megfelelően a térségben bosnyák ferencesek, a *Bosna Argentina* (avagy a *Bosnae Srebrenicae*) rendtartomány tagjai pasztoráltak,¹⁶ természetesen a délszláv katolikusok anyanyelvén. Buda visszafoglalása (1686) után Széchenyi György esztergomi érsek engedélyével jezsuiták vették át a budai és a környékbeli plébániákat, ám a dalmát többségű hívekkel nem tudtak szót érteni, ezért a ferenceseket káplánként, kisegítőként továbbra is meg kellett tűrniük, miközben azzal gyanúsították őket, hogy ellenük uszítják a népet. A ferencesek erre azt felelték, hogy „ők egyedül és senki más nem lehet az illyrek plébánosa”.¹⁷ Egy időre vissza is kapták a hivatalt, s a plébánia újjászervezése (1723) után is hosszú évekig őket küldték káplánnak a budai rendházból. A dalmát nyelv használata töretlen maradt, a templomban az énekek és a katekézis, illetve az evangéliumos könyvek egyik nyelveként még a 19. században is aktívan használták. 1868-ban Budán nyomtattak a szentendreiek számára egy háromnyelvű imakönyvet, amelyben a horvát nyelvű anyag volt a legterjedelmesebb, és ez sejtetni engedi a katolikusok tényleges etnikai megoszlását.¹⁸ Amint azt látni fogjuk, a dalmátok még 1923-ban is sikeresen tettek panaszt Esztergomban, a katolikus liturgia kötetlen részeinek kizárólagos magyar nyelve miatt.¹⁹ Ugyancsak az anyanyelvi vallási éneklést szolgálta az 1903-ban alakult *Dalmatinsko Bratinstvo* temetési és segélyezési egyesület, amely a passiókat is előadta dalmátul.²⁰

Ugyanakkor a 20. század elején az általános magyarosodás sodrában az itteni születésű fiatalok már inkább magyar-nak vallották magukat.²¹ Éppen ezért esetükben a népszámlálási adatok nem igazán adnak felvilágosítást: 1880-ban a

⁸ A benkovaci helyi plébános szóbeli közlésére támoszkodva: Katonáné Szentendrey 1996: 23.

⁹ Katonáné Szentendrey 1996: 23.

¹⁰ Káldy-Nagy 1977: 205, 251–252.

¹¹ Ahogyan az a dalmátok Kamarához írt leveléből kiderül: MNL OL, E282, No. 278, 1694. június 3. Hivatkozva: Katonáné Szentendrey 1996: 25.

¹² Katonáné Szentendrey 2013a: 259; Urosevics 1969a: 53, 61, 66.

¹³ Lásd erre a helyi gyökerekkel bíró, dalmát származású család egyik tagjának, Benkovits Györgynek a honlapját: www.benkovits.hu (2014. június 20-i letöltés).

¹⁴ Mandić 2006: oldalszám???

¹⁵ Történeti és nyelvészeti áttekintésük: Lončarić 2001; Mandić 2006: 133 skk.

¹⁶ Katonáné Szentendrey 1996: 53–54.

¹⁷ MNL OL, E152, V. 3. Idézi: Katonáné Szentendrey 1996: 53.

¹⁸ Mandić 2006: 135–136.

¹⁹ SZRKPL, Jelentés a Főegyházmegyének, 1923. szeptember 3. Hivatkozva: Katonáné Szentendrey 1996: 83–84.

²⁰ Katonáné Szentendrey 1996: 92 (forrásként hivatkozva Német László plébános egyháztörténeti munkáját: SZRKPL, Hist. Dom.); Mandić 2006: 136.

²¹ Katonáné Szentendrey 1996: 31. A népszámlálásokban nem igen vannak jelen: 1900-as népszámlálás, II. táblás kimutatások: 116–117; 1910-es

szerbekkel összevonva találjuk őket, 1890-ben mindössze 2 horvát személy (!) szerepel, és 1910-ben is csak 4 fő. Kada Mihály plébános ellenben 1900-ra 375 főre teszi a dalmátok létszámát²² – ami az egyéb és ismeretlen anyanyelvű népszámlálási kategóriának felel meg (8 horvát személy szerepel ekkor). Erre az időszakra a mai szakirodalom is 383 személyről tud.²³ A dalmát még az 1930-as években is a „hegy”, illetve a maguk nyelvén a *Dalmacijanska mala*, azaz a Dalmát Negyed közvetítő nyelve volt az idősebb horvát, magyar, német és szlovák asszonyok között.²⁴

A templomi nyelvhasználat mellett szintén megőrizték az egyházi ünnepkörhöz, illetve az emberi élet fordulóihoz kötődő népszokásaikat: a karácsonyi asztalra kerülő, a megújuló életet jelképező (mandula) borbálaágat, illetve búza-hajtatást, a betlehemi istállóra emlékeztető szalmaterítést, a *panjak* (*badnjak* = szenteste), azaz a tuskó égetés szokását, a december 25-e kora reggeli pásztormisét, a vízkereszt (január 6-i) csillaghordozást, vagy az *Ivan dan* (Keresztelő Szent János ünnepe, június 24-e) alkalmával zajló tűzugrást.²⁵ Megtartották a Dalmáciából hozott énekeket, és a szentendrei dalmátok őrizték meg a „kincseket” tartalmazó „dalmát láda” eredeti hazájukban már kiveszett szokását.²⁶

Szentendrén a Szamárhegy presztízse a 19–20. század fordulóján igencsak alacsony lehetett, gyakorlatilag a város szegénytelepének tekintették. A területnek egyetlen közútja volt, az itteni utakat elhanyagolták, a városvezetés hozzáállását pedig jól érzékeltetik az akkori polgármester, Maximovits István szavai: „Nem érdemes a hegyiekért valamit tenni. Nyomorult, koldus nép. Alig fizet valamelyes adót.”²⁷ Ugyanakkor az itteni dalmát közösség kialakította a maga lokális identitását, amely fél évszázada még elkülönítette az itt élőket a város többi részéről.

„Tényleg milyen dolog is brgyáinak (dalmát-horvátul, szerbül, szlovákul), szóval szlávul, hegyinek lenni? Mert hát, még a hatvanas években is így különböztették meg a Szamárhegyen élőket, az izbégiektől, a városiaktól (Fő tér és közvetlen környezete), a világvégi Zauer-telepiektől (VOLÁN pályaudvar környéke), vagy a sértő elnevezésű tetűtelepiektől. (Most Szentendre egyik irigyelt része).”²⁸

Szerbek

A többnyelvű Szentendre említésekor, aligha véletlenül elsőként a szerbek jutnak eszünkbe. Rájuk emlékeztet hajdani hét templomuk, a maga nemében páratlan szentendrei egyházművészeti gyűjtemény, egykori gazdagságuk tárgyi emlékei, „a szerb Jókai”, azaz Jakov Ignjatović cikkei, illetve regényei, persze Jókai Mór *Rab Rábyja* és a többi etnikumnál testesebb történeti szakirodalom – no meg az idelátogató szerbiai turisták ezrei –, ami egyben azt is jelzi, hogy a „szerb Szentendre” (*Szentandreja*), egykor „a szerbség világítótornya, fáklyája” (ahogyan Ignjatović emlegette) máig a nemzeti diskurzus lényeges eleme, Milosevits Péter kifejezésével élve: mítosza, „az 1690-es betelepülés szimbóluma, hét tornyával egy tenyérnyi helyen maga a kővé szilárdult legenda”.²⁹

Alapkérdés, hogy valójában mióta élnek szerbek a város területén. Az általános szerb felfogás szerint már a 15. században meg kellett érkezniük erre a területre. Ennek kapcsán szokás hivatkozni a régi történetírókra, többek között például Bél Mátyásra, aki szerint Brankovics György (1377?–1456) szerb despota kísérete Szentendrén telepedett volna le.³⁰ Ahogyan a századelőn a városi lap fogalmazott: „a hős Lázár” (azaz I. Lázár szerb cár, 1329–1389) rigómezei eleste után „a szerbség már 1424 körül birtokokat szerzett s birtoklást nyert Szentendrén”.³¹ A történeti sort folytatva, Hunyadi Mátyás ötezer szerb harcosa közül is lakhattak itt néhányan, legalábbis a lakosság történeti emlékezetében él a folyamatosság tudata.³² A 15. századi megtelepedés ugyanakkor még a korábbi magyar szakirodalomban is megjelenik.³³ Az 1980-as évek várostörténeti összefoglalója ezzel szemben már leszögezi, hogy a korai betelepülést egykorú

népszámlálás, II. részletes kimutatások: 128–129.

²² Kada é.n. [1910]: 468.

²³ Lončarić 2001: 145.

²⁴ Mandić 2006: 137.

²⁵ Katonáné Szentendrey 1996: 84–87; Benkovits 2013a: 288; Benkovits 2013b: 293; Sz. Tóth 2013: 21–22.

²⁶ Katonáné Szentendrey 2013a: 260.

²⁷ (n.n.): Utcák rendezése. Szentendre és vidéke, 1911. november 5., 3.

²⁸ www.benkovits.hu (2014. június 20-i letöltés). Ezen a honlapon (a „Szamárhegy”-linken) számos információt találunk a terület és általában a szentendrei dalmátok–horvátok múltjáról és jelenéről.

²⁹ Milosevits 1998: 253. A városnak a szerb kultúrában elfoglalt helyét összefoglalja: Pusztai 1988.

³⁰ Bél 1737; Bél 1977.

³¹ (n.n.): Pro domo. Szentendre és vidéke hírlapja, 1905. július 16., 1.

³² Bikar 2003: 18–22.

³³ Füves 1961a: 114.

források egyáltalán nem támasztják alá, és Brankovics György egyébként sem szerzett ebben a térségben birtokot.³⁴ Mások feltételezik, hogy jöhettek szerbek az első balkáni betelepülők, a bolgárok soraiban is, akiknek Zsigmond 1428-as oklevele adományul adta a Szentendrei – akkor még Rosd – sziget átellenes földjeit, illetve a Pap-sziget környékét (ezt a területet a későbbiekben *Bolgárnak* nevezni majd).³⁵ Bizonyosság azonban a szerbek érkezésére csupán az 1690. évi nagy kivándorlás (*velika seoba*), melynek során legkevesebb 6.000 szerb települt meg a török hódoltság idején szinte teljesen elpusztult település területén, s ezzel a város jó időre a bevándorolt szerbség központja lett.³⁶ A 18. századi iparosok, kereskedők furcsa, török és görög szavakkal tűzdelt szerb beszéde jelezte tarka eredetüket: jöttek Koszovóból (Kosovo), Metohiából (Metohija), az égei Makedóniából (Macedonia), a mai Albánia területén található (azóta elpusztult) Moszkopoliszból (Moskopolje), Pozsarevából (Požarevac), Tyiprovából (Ciprovac), Opavából (Opavac) és más egyéb balkáni területekről.³⁷ Ahogy majd a helyi születésű író (Jakov Ignjatović) tolla fogalmazott:

„Magyarországon szerte-szétoszták őket. Színüket-javukat, a gazdagabbakat Szentendrére, Budára és környékére vetették. A pátriárka a szerbek ezreivel együtt, mint új Aeneas, megalapította Szentendrét [...].”³⁸

Kezdetben a betelepülőket vezető Csarnojevics/Čarnojević pátriárka (III. Arsenije Čarnojević) és főpapjai a mai Izbég területén (szerbül *Zbeg*, jelentése: 'menekült') laktak, később azonban már Szentendre belterületére is beköltöztek, és ez utóbbi helyen őrizték a Rigómezőnél (1389) elesett Lázár fejedelemnek a szerb államiságot megtestesítő ereklyéit (amelyet nem sokkal később, majd a karlócai béke – 1699 – után visszavitték az óhazába, a Ravanica-kolostorba, de az egykori őrzőhelyül szolgáló kis fatemplom még a 19. század elején is állt a Duna-parton).³⁹ A címe szerint budai (szerb) püspök is előbb Izbégen székelt (amely a 18. század végén még *Püspöki* néven szerepelt, s nem messze tőle ott található az egykori gazdaságra utaló *Püspökmajor*), később aztán beköltözött a városban, majd 1739-ben Budára. Ám az 1770-es években felépült szentendrei nyári rezidenciának köszönhetően ezután is gyakran tartózkodott a városban (amely 1944 óta ismét püspöki székhely).⁴⁰ A különböző vidékekről érkezettek a balkáni szokásokat követve külön negyedekben, úgynevezett *mahalák*ban telepedtek meg, s építették fel mindegyikben a maguk templomát. Így született meg a sokak szemében „szerb Jeruzsálem”, azaz a héttornyú Szentendre: 1.) Izbégen a Szentlélek alászállása-templom (avagy *Zbeška crkva*), 2.) Mária Mennybemenetele (Nagyboldogasszony) tiszteletére a püspöki székesegyház (*Saborna / Beogradska crkva*), 3.) a bosnyák tímárok (tabakosok) parókiájaként az Úr Színeváltozása-templom (*Preobraženska / Tabacka*), 4.) a kibocsátó Opovac városára utaló Opravacska-templom (*Opovačka*), 5.) a helyi és a környékbeli görögök parókiájaként az Angyali Üdvözet-, avagy a Görög-templom (*Blagoveštenska / Grčka*), 6.) az aranyművesek által emelt, előbb Szent Miklósnak, majd Szent Péternek és Pálnak szentelt templom, amely az elhagyott Tyiprovác (Ciprovac) városa után inkább Csiprovacska-templom (*Čiprovačka*) néven volt ismeretes, illetve 7.) a pozsareváci menekültek által emelt, Mihály és Gábor arkangyaloknak felajánlott, de inkább Pozsarevacska (*Požarevačka*) néven ismeretes istenháza.⁴¹

A szerbek létszáma folyamatosan változott, egy 1693-as híradás 12.000 főről tud, ám a török harcok elültével sokan visszatértek az óhazába, így 1699-ben például csak 329 családot számoltak össze Szentendrén.⁴² Egyébként a görög-keletiek, tehát esetünkben a szerbek létszámára – eltitkoló magatartásuk miatt – sokáig nincsenek megbízható adatok, annyi bizonyos, hogy 1773-ban Szentendrén 1.783, míg Izbégen 253 hívőt írtak össze, tehát 2.036 főt a 3.927 főnyi lakosságból.⁴³ Valószínűleg ezekben az évtizedekben lehettek a legtöbben, az 1810-es évektől viszont, ingadozásokkal ugyan, de már csökkenő tendenciát mutatnak az anyakönyvek: 1815-ben összesen 1.580 fő (a lakosság 42%-a), 1840-ben a korábbiakhoz képest drasztikusan kevés, 864 fő (24%) – az ekkori fogyás még csak átmeneti jelenség, négyszáz szerb kiköltözésnek a következménye –, 1860-ban pedig 915 fő (27%).⁴⁴

A szerbek buzgó hívőként voltak a városban számon tartva. Jelezték ezt a templomépítésekre és a keresztállítások-

³⁴ Dóka 1981: 11–12.

³⁵ Katonáné Szentendrey 1996: 23. A szerző ugyanakkor elismeri, hogy az általa is hivatkozott oklevél nem tünteti fel név szerint a szerbeket, ő csak feltételezi, hogy a bolgárokkal együtt nyilvánvalóan szerbek, albánok és macedonok is érkeztek az említett helyekre. Az oklevélre: Bártfai-Szabó 1938: 157 (625. reg.); Bakács 1982: 397 (1486 reg.).

³⁶ Pál 1991: 81–82.

³⁷ Davidov 2005: 11.

³⁸ Ignjatović 1952 [1875]: 28.

³⁹ Sofrić 2005 [1903]: 9.

⁴⁰ Katonáné Szentendrey 1996: 167.

⁴¹ A templomok történetére, berendezésére: Katonáné Szentendrey 1996: 168–170. Részletesebben: Davidov 2005.

⁴² MNL OL, E156, 7–42: „Beschreibung Szent Andree in Pilischer Comitatus Anno 1696”. Katonáné Szentendrey 1996: 25; Opolczér 1938: 30–31.

⁴³ Szakszóné Sin (szerk.) 1988: 38–39. Hivatkozva még: Katonáné Szentendrey 1996: 28.

⁴⁴ Dóka 1981: 78–79, 109–110.

ra felajánlott adományok, a még napjainkban is megfigyelhető vallási népszokások, mint az Iván-napi, bajelhárítóként a kapukra akasztott sárga koszorúk⁴⁵ és főleg a híres augusztusi szentendrei szerb búcsú, a város és a mindenhol ideseregő rokonok és ismerősök számára századok óta élő hagyomány, a Preobraženska-templom ünnepe (az Úr Színeváltozásának napja, amely a régi naptár szerint augusztus 6-án, az új szerint pedig augusztus 18-án van).⁴⁶ Az itt kitörő vallási érzületet kívánta érzékeltetni egy 19. század végi újságcikk (igaz, ekkor még az 1860-as, válság előtti évekre emlékezve), amely a *Szent-Endre és vidéke* című lapban jelent meg. A beszámoló leírta a hajóból kitóduló vendégsereget, a testi-lelki szenvedők által annyira várt ünnep előtti áhítatos hangulatot, amikor a csodatévő Szűz Mária-ikon előtt:

„[...] sok száz ember térdepel, gyűjt vigaszt, és zengi ég felé tárt karokkal: »oh, segíts, Mária!« Sok bágyadt hórózsa borított arcú szűz szorítja kulcsolt kezeit pihegő keblére, míg a könny gyöngye ki nem pereg izzó szeméből, enyhet nem ad a zokogó lelkének.”⁴⁷

Az összes görögkeleti templom harangjainak zúgása közepette a püspök fejedelmi pompával bevonult, elkezdődött az istentisztelet, melyet körmenet követett, az első szőlőfűrtők besztertelésével – amelyből szertartásosan minden hívő kapott egy szemet –, majd a püspök ünnepélyesen távozott a mézeskalácsosok, cukrászok és gyümölcsárusok bódéi között. Este vecsernye volt, a fiatalság azonban már tükön ült:

„Azután megszólal a duda, felharsan a jókedv, a deli legények, a kackiás menyecskék és a ragyogó szemű szerb lányok fékezhetetlen jókedvvel járkák a kólót és dobják magukat a mulatozás mindent felejtő karjaiba, melynek a késő szürkület vet csak véget.”⁴⁸

Ezt követően pedig a város intelligenciája gyűlt össze a szerb iskola dísztermében, ahol szintén forgott a kóló, „melynek lejtése mennyei hangulatba dönti még a szemlélő öregeket is”. Éjjel azután az együtt maradt férfitársaság cigányostul szerenád-körútjára indult.⁴⁹

Virágkorában, tehát a 18. században a szerbek sokoldalú gazdasági tevékenységükkel pezsgő, messze földön ismert várossá tették Szentendrét, megalapozva a Zuczay, a Popovits, a Pavlovits, a Lepojkovits, a Sivkovits, a Margaritovits, vagy éppen az Ignjatović, a Dumča és más családok vagyonát, tekintélyét.⁵⁰ Híres regénye (*Respektus Vásza / Vasa Respekt*) első lapjain Jakov Ignjatović érzéketlen képét adja mindennek:

„[...] a szentendrei szorgalmas szerbek hamarosan házakat építettek, hét templomot, iskolákat emeltek, mind pompás vagyonnal, kiirtották a hegyi erdőket s helyükbe szőlőskerteket ültettek, melyekben a szalaxia, malvázia és nektár terem; a dicső Metóhia igazi fiai voltak. Virulni kezdett a kereskedelem. A szentendrei patrícusok nem lusták, jól ismerik őket a lipcsei és krakkói vásárokon.”⁵¹

Az óhazából hozták magukkal a sokrétű kézműipari szaktudást, így már a 18. század elején adatoltak a textiliparban szabókat, kalaposokat, szőnyegszövőket, tógaszűcsöket, paplan- és zubbonykészítőket, a faiparban a favágók mellett ácsokat, asztalosokat, kárposztosokat, kádárokat, a bőriparban vargákat és tabakosokat (cserzővargákat), kordován- és szattyánkészítőket, csizmadiákat, szűcsöket, nyergeseket, a fémiparban kovácsokat, aranyműveseket, továbbá festőket, szappankészítőket, pipakészítőket, valamint hajósokat, molnárokat, fuvarosokat. Ezen foglalkozásbeliek közül a vezető iparok igen hamar céhbe szerveződtek.⁵² A jövedelmezőbb szőlőművelés miatt viszont néhány évtizeddel később az ipar hanyatlani kezdett, hogy a 18–19. század fordulóján, a szabad termőterület elfogyásával, s a szőlőbirtokok ekkori csökkenésével, nem utolsósorban pedig a budai és az óbudai konkurrencia hanyatlásával ismét fellendüljön. A 19. század második felében azután a gyáripár fokozatosan tette tönkre ezeket a korábbi céhes-iparos ágazatokat.⁵³

A gazdagság forrása, Szentendre igazi üzletága azonban a 18. század elejétől meginduló szőlőművelés lett, akárcsak Pomázon, Vácott, Óbudán, sőt még Budán is. A szűk határon zsúfolódó nagy népesség, a másra kevésbé alkalmas, kötött talaj valósággal kikényszerítette ezt. A betelepült szerbek – s e vonatkozásban meg ne feledkezzünk a dalmátokról sem – óhazából hozott szőlészeti kultúrája, a tömeges olcsó munkaerő, köztük sok messzi vidékről érkező idénymunkás és Buda, Pest vagy más városok piaca pedig igen jövedelmezővé tette a vörösbor termelését. Egy 1755-ös jelentés a

⁴⁵ Máté 2013a: 295; Sasvári 2013: 296; Sz. Tóth 2013: 22–23.

⁴⁶ Leírására: Ignjatović 1952 [1875]: [oldalszám???; Máté 2013b.](#)

⁴⁷ Csupits Kornél: Probraszéni. (Búcsú 30 év előtti daliás időkből Szent-Endrén augusztus 18-án). *Szent-Endre és vidéke*, 1899. augusztus 20., 1.

⁴⁸ Csupits Kornél: Probraszéni. (Búcsú 30 év előtti daliás időkből Szent-Endrén augusztus 18-án). *Szent-Endre és vidéke*, 1899. augusztus 20., 2.

⁴⁹ Csupits Kornél: Probraszéni. (Búcsú 30 év előtti daliás időkből Szent-Endrén augusztus 18-án). *Szent-Endre és vidéke*, 1899. augusztus 20., 1–3.

⁵⁰ Kada é.n. [1910]: II. 455.

⁵¹ Ignjatović 1952 [1875]: 28.

⁵² Dóka 1981: 17.

⁵³ Dóka 1981: 36–48.

helyi vöröset a burgundihoz hasonlította.⁵⁴

Fényes Elek (1807–1876) statisztikus és földrajzi írókülön kiemelte a szentendrei szkadarka (melynek neve a ma Albániához tartozó Skodra városára utal) páratlan zamatát, az itteni bor egyébként óbudai vörösként vált híressé, de az aszúszőlő is a fellendülő kereskedelem fontos tétele lett. A szőlőbirtok jó másfél évszázadon keresztül mindennél értékeesebb vagyontárgy volt, a kisváros házaiban általános helyiséggé épültek sorra a pincék, illetve a hordók és kádak tárolására szolgáló kamrák. A 19. század második felében a fehér szőlő szintén meghonosodott a térségben, Szentendre éves teljes bortermelése általában 40.000 akó körül mozgott. Nagyobb munkákra a környékről vagy akár távolabbi szlovák vidékekről jöttek idénymunkások, a rendszeres napszám pedig a hanyatló ipar és kereskedelem közepette a városi szegények szinte egyetlen megélhetési lehetősége maradt. Ezt a forrást tette tönkre az 1882-től végzetessé váló filoxérajárvány, ami a volt szőlőmunkások, köztük sok szerb végleges elköltöztetéséhez vezetett.⁵⁵

A hosszú ideig fejlődő ipar és a bortermelés a 18. században élénk szerb kereskedelmet hívott életre (1698-ban megalapították a Szerb Privilegiális Szentendrei Kereskedő Társaságot), ami elsősorban az Oszmán Birodalomba irányult; délre bort szállítottak, onnan pedig posztót, bőrt, gyapjút, fűszereket, italokat hoztak, mindezt főként hajón. De mentek nyugat felé is, egészen Lipcséig. Belföldön, tengelyen inkább az Alföldre, Kecskemétre, illetve Szegedre vittek bort, pálinkát.⁵⁶ A helyi ellátás is folyamatosan bővült, a 18. század végén huszonnégy boltban minden lényeges árucikket kapni lehetett, az éhezőkől–szomjazókról pedig negyvenöt különböző színvonalú vendéglő gondoskodott.⁵⁷ Ilyen sokoldalú kereskedő volt Jakov Ignjatović *Örök vőlegényének* regényhőse, a bolt- és kocsmatulajdonos, de lengyel útra is vállalkozó Sofronije Kirić.⁵⁸ A 19. század már a hanyatlás kora (mint ahogyan az előbb említett Sofra úr fia, Šamika sem volt már hajlandó beállni az üzlet taposómalmába, hanem cél nélküli életművésszé sekélyesedett), de a század második felében még így is harminchat bolt volt a városban.⁵⁹

Ez a törekvő, vállalkozó szellem a szerbeknél büszke polgári öntudatot alakított ki:

„A szentendrei ember pedig büszke, a családi körben, a szentegyházban éppúgy, mint a nyilvánosság előtt énekli: »Mi szentendrei, híresek az egész világon!« Gyönyörű táj, gazdagság, jó bor, pompás víz.

Akarsz ennél többet? A szerbség egész Génusza Szentendrére összpontosult.”⁶⁰

De nem maradt ott örökre. Ignjatović rámutatott, hogy a polgárok a, ma úgy mondanánk, *self-made-man*-szellemet már a 19. század elején igyekeztek ranglétrára cserélni:

„Tudni kell, hogy a szentendrei szívesen adták fiaikat szerzetesnek, hogy püspök válhassék belőlük, katonának, hogy generálisok lehessenek; ha ez nem ment, akkor ügyvédnek, kereskedőnek.”⁶¹

Az író tanúsága szerint a fiak nemzedékében eluralkodott a semmittevés, a kenyérkereső tevékenység megvetése, céljuk nem volt más, mint az élet élvezete, nem nézve, hogyan porlik szét a munkás ősök ölükbe hullott vagyona.⁶² Ezt örökíti meg a szerb Buddenbrook-történet, az *Örök vőlegény* (*Večiti mladoženja*).⁶³

Nem csak a lelkek váltak azonban erőtlenné. Említettük a kézműipar és a kereskedelem hanyatlását a 19. század második felében. Az 1870-es években a gazdasági válság miatt a szegényebbek egy része elköltözött, így a szerbek száma tovább csökkent: 1880-ban a 4.229 lakos közül – „horvát–szerb” kategória alatt – 765 fő,⁶⁴ finomítva 743 személy (18%),⁶⁵ 1910-ben az 5.673 lakosú városban már csak 579 fő tartozott ehhez a nemzetiséghez.⁶⁶ Fogytakoztak a hívek, omladoztak a templomok. A székesegyház még 1885-ben sikerült méltó módon felújítani, ám az népesség (az aktív vallásgyakorlók) apadásának következtében kezdtek sorra bezárni a parókiákat: megszűnt a Čiprovačka (amely 1938-tól aztán római katolikus templom lett), illetve az Opovačka (a hívek visszavándorlása miatt ezt az imaházat már a 19. század végén bezárták, majd 1913-ban el is adták a református gyülekezetnek), az 1920-as éveket követően pedig folyamatosan már csak a székesegyház hivatala működött, a megmaradt templomokban (1948-tól aztán az izbégi is

⁵⁴ Füves 1961a: 117.

⁵⁵ Opolczer 1938: 33–34; Dóka 1981: 31–36, 108, 117–119; Bikar 2003: 107–111.

⁵⁶ Dóka 1981: 48–49.

⁵⁷ Dóka 1981: 49.

⁵⁸ Ignjatović 1972 [1878].

⁵⁹ Füves 1961a: 117; Dóka 1981: 94.

⁶⁰ Ignjatović 1952 [1875]: 28.

⁶¹ Ignjatović 1952 [1875]: 35.

⁶² Boškov 1987: I. 134, 137–138.

⁶³ Ignjatović 1972 [1878].

⁶⁴ Közli: 1900-as népszámlálás, II. táblás kimutatások: 116–117.

⁶⁵ Dóka 1981: 110.

⁶⁶ 1910-es népszámlálás, II. részletes kimutatások: 128–129.

római katolikussá vált) időszakosan zajlott istentisztelet.⁶⁷

A fogyás és a csappanó bevételek ellenére, a virilizmus gyakorlatának, s általában a tekintélyes szerbek anyagi-társadalmi súlyának köszönhetően a társadalmi életben és a helyi politikában egészen a 20. század elejéig ők uralták a várost. Társas rendezvényeikről rendszeresen és elismerően számolt be a helyi lap, például a szerb kórus által az iskolások számára szervezett kirándulásról az „ó-vízhez” (*Stara voda*), amikor 1899-ben egyházi zászló alatt „a kies forráshoz vonultak, hol az este beálltaig énekkel és játsszással töltötték az időt.”⁶⁸ Néhány héttel később ugyanazon újság a frissen restaurált izbégi templom szenteléséről tudósított.⁶⁹ Csupits István esperes plébános nagy asszisztenciával megtartotta az istentiszteletet, melyet hatvan terítékes bankett követett Szentendre előkelőségei és a vidékről érkezett díszes vendégsereg tiszteletére. Az épület felújítását Popovics István országgyűlési képviselő áldozatkészsége és az általa szervezett gyűjtés tette lehetővé, mások pedig értékes tárgyakat ajándékoztak a templomnak, így egy színezüst, állítólag Oroszországból küldött kandelábert.⁷⁰ Hasonlóan fényes ünnepség keretében szentelték fel a megújult sztarovodai keresztet, majd „régiszerb szokás szerint” malacot és bárányt sütöttek, duda- és tamburaszó mellett járták sötétedésig a kólót.⁷¹

Ugyanakkor nem csak a helyiek találkozási alkalmi voltak ezek az események. Az egyházi gyűlésekre, a hasonló ünnepségekre és főleg a búcsúra tömegesen érkeztek hazai és határon túli szerb vendégek, rendszeresen fellépett a *Sloga* budapesti egyházi énekkar és színi, illetve irodalmi előadásokkal az ottani Thökölyanum intézet diákjai.⁷²

A reprezentációs szereplés, konkrétan a nyilvános éneklés biztosítására, illetve általában a társas élet intézményesítésére, szerb lapok olvasására és az anyanyelvi társalgáshoz teret biztosítandó, tekintélyes, művelt polgárok – köztük Dordje Bešlić és Nikola Ignjatović – kezdeményezésére megalakult a Jávor egyesület (*Javor*), énekkarral, tamburazenekarral, színjátszókörrrel, és persze az általában olvasókörként működő, helyiségében (a görögkeleti iskola épületében) a tagok áldozatkészségének köszönhetően a hazai és a fontosabb szerbiai, sőt montenegrói újságok példányaival és másfélezer kötetes könyvtárral.⁷³ Az egyesület minden évben megrendezte kórusművekből, műkedvelő színelőadásból és természetesen táncmulatságból álló összejöveteleit, 1903. farsangján például felmutatta, „hogyan városunk közönsége mily lelkes pártolója a zene- és színművészetnek”. Népes, egyúttal válogatott helyi és vidéki személyek előtt előbb a dalegylet lépett fel a „nagy zenei intelligenciájú” Csamprág István vezényletével, majd két vígjátékot adtak elő, melynek kapcsán a tudósító méltatta a szereplők kitűnő alakítását, illetve az egyesület elnöke, Ignjatovics János ebbéli érdemeit, s egyáltalán mindenkit, „aki tett a szépért, a jóért, a nemesért”.⁷⁴

A képviselőtestületben és a városvezetésben, annak ellenére, hogy a szerb ügyviteli nyelvet már a 19. század elején felváltotta a latin, majd az 1830-as évek második felében a magyar,⁷⁵ a 20. század elejéig maradt a szerb túlsúly. Ezt sokáig a többség is természetesnek tekintette, így – ahogyan Dumtsa Jenő (1838–1917) mai kortárs méltatója fogalmaz – történelmileg logikus volt, hogy Szentendre első polgármestere szerb legyen.⁷⁶ S mint látni fogjuk, az erősödő magyar többség a 19–20. század fordulóján ezt már egyre inkább sérelmezte, ám változatlanul sokan tekintették Szentendrét a szerbek városának. Érezhették azt, amit Jakov Ignjatović a 19. század közepén, a sorvadást világosan látva jövendőlt nemzetének, miszerint ha már nem lesznek, akkor is élő emlék marad utánuk:

„[...] nem a szerb templomok néma falaiban, hanem a szerb nyelvben, mely túl fogja itt élni a szerbeket, melyet akkor is beszélni fognak, ha már nem lesznek itt szerbek. A szerbek itt hagyják őket túlélő polgártársaiknak a maguk nyelvét mint valami örökséget, mint egyfajta emléket és zálogát morális előjoguknak és letűnt dicsőségüknek.”⁷⁷

S még 1884-ben, a közeledő véget rezignáltan tudomásul véve is vigaszt talált abban, hogy

„[...] ha majd egyszer Szentendrén elfogynak a szerbek, márpedig elfogynak egyszer, akkor sírhantjaik a csodás hegyvonulatok lesznek, szemfedőjük az illatos pázsit, templomaik harangzúgása kíséri őket az örökkévalóságba, s a templomok pedig maradnak itt, szellemük és életük emlékeként.”⁷⁸

⁶⁷ Davidov 2005.

⁶⁸ (n.n.): A görögkeleti szerb dalárda nyári mulatsága. *Szent-Endre és vidéke*, 1899. augusztus 6., 3.

⁶⁹ (n.n.): Templomszentelés. *Szent-Endre és vidéke*, 1899. szeptember 17., 2.

⁷⁰ *Szent-Endre és vidéke*, 1899. szeptember 24., 3.

⁷¹ (n.n.): A sztara voda keresztje. *Szent-Endre és vidéke*, 1899. szeptember 24., 4.

⁷² **Hivatkozás?**

⁷³ Urosevics 1969b: 12–17; Bikar 2003: 232–233.

⁷⁴ *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1903. március 1., 3.

⁷⁵ Dóka 1981: 80.

⁷⁶ Milosevics 2001: 9.

⁷⁷ Az 1854-ben írott cikkét idézi: Boškov 1987: I. 129.

⁷⁸ Eredetiben idézi: Boškov 1987: I. 129; a magyar fordítás forrása: Davidov 2005: 24.

Görögök

Bizonyos, hogy görög ajkú személyek és családok is fontos szerepet játszottak Szentendre múltjában, ám – a dalmátokhoz hasonlóan – ők sem mindig azonosíthatóak egyértelműen a forrásokban, illetve inkább azt kell leszögeznünk, hogy a 18. században, valamint a 19. század első évtizedeiben, főleg a hivatalos iratokban, a „görög” jelzőt általános jelleggel használták a görögkeleti vallásúakra, akik egyaránt lehettek szerbek (bár őket különítették el leginkább), bolgárok, albánok, illetve különböző elnevezéssel cincárok, vlachok, arumunok, makedorománok (azaz balkáni románok) is. A közös vallás és a kibocsátó Balkánon a tanultabb rétegek körében uralkodó hellén tudat – ami rendszerint a görög nyelv ismeretét is jelentette – keretei között általában maguk sem tettek igazán különbséget a fent említett csoportok között, ráadásul Magyarországon, s hangsúlyosan Szentendrén, a szűk házassági piac miatt általánosak voltak a vegyesházasságok, így egy idő után már amúgy sem lehetett elválasztani őket egymást.

Néhány görög kereskedő talán már a török hódoltság idején is működhetett a térségben, elsőként azonban csak a nagy beköltözés után, egy 1696-os budai összeírás különböztetett meg a telepesek között szerbeket (rácokat) és görögöket, ez utóbbiak kilétét azonban nem teszi világosabbá az a tény, hogy ugyanaz a jegyzék Pomázon viszont makedo-vlachokat említett.⁷⁹ A 18. századból a forrásokból (például adóösszeírásokból) ismert nevek – Argilus, Csorlenda, Druga, Grambovány, Hacsi, Kokongyel/Kukugyelo, Mancsugu, Mila, Monaszterli, Pulyo, Tyro, és a többi hozzájuk hasonló – úgyszintén e csoport többnyelvűségét tanúsítják, vagy ott a szerb hangzású Biberkovics név, mely egy thesszaloniki születésű személyé, illetve a Popovics, melynek viselője a mai Görögország területén a makedóniai Kasztóriában (Kastorias), tehát valószínűleg arumunként született. Ahogyan a korabeli Magyar Királyság többi városába, Szentendrére is főleg a ma Albániához tartozó Moszkopoliszból (Moskopolje), főleg annak 1769-es pusztulása után érkeztek. Egy 1774-es összeírásban összesen huszonnégy úgynevezett görög szerepelt.⁸⁰

E kereskedő, részben iparos (lásd például a „görög szappanosok” céhét) közösség tagjai a Fő tér körül laktak, és valószínűleg kivették a részüket az inkább Görög-templomként ismert Blagovesztenszka (*Blagoveštenska*) építéséből. Az itteni parókus ugyan mindig szerb volt, de tudhatott görögül, illetve maradt fenn „görög káplán” könyvbejegyzés is.⁸¹ A templom nem csak a szentendrei, hanem talán a váci és Vác környéki görögök hitéletét is szolgálhatta, ezért kerülhetett a falára az egyik váci nagykereskedő, az egyébként szipiszchai (Makedónia) születésű Demetriosz Tolojani sírfelirata (1759).⁸²

A vezető szerep a városban mindenképpen a szerbeké volt, ám egyes görögnek tekinthető személyek szintén pozícióba juthattak, mint például Hacsi Tyro Popovics, aki 1736-ban a város bírja volt, vagy az 1790-ben budai püspökké emelkedett Popovics Dionisziosz (eredeti nevén Dimitriosz Papajannuszisz).⁸³ A görög kereskedők virágkora egyértelműen a 18. század derekára tehető, majd Mária Terézia hűségeskü-rendeletét követően, azaz a Habsburg alattvalói minőség elfogadása után elveszítették egykori vámkedvezményüket, és ezáltal a taktikázás addigi lehetőségeit, így a gyors meggazdagodás útja lezárult. Mivel Szentendre ebben az időszakban amúgy is kezdte elveszteni korábbi dominanciáját tekinthető kereskedelmi súlyát, a szerbek egy részével együtt a görögök is átköltöztek a közeli Pestre és Budára,⁸⁴ a helyben maradtak pedig fokozatosan elszerbesedtek, mint ahogyan például a Tyro, vagy az eredetileg cincár Dumtsa-család.⁸⁵

Németek

A németek Szentendrén másodlagos betelepülőknek számítanak. A törökök kiűzése és az oszmán uralom megszűnte után elsősorban frankok, bajorok, svábok és alsó-ausztriai csoportok (telepesek) érkeztek az óbudai uradalom egyes, elnéptelenedett településeire (köztük Óbudára, Budakalászra, Csobánkára, Pilisvörösvárra, Pesthidegkútra, illetve

⁷⁹ Füves 1961a: 115.

⁸⁰ Füves 1961a: 119–120.

⁸¹ Füves 1961a: 119; Füves 1961b.

⁸² Füves 1961a: 121.

⁸³ **Hivatkozás?**

⁸⁴ A görög kereskedők későbbi fővárosi szerepére: Bácskai 2006.

⁸⁵ Füves 1961a: 122.

Ürömrre), majd a 18. század elején közülük egyes családok, majd az 1739-es pestisjárványt tizedelését követően már tömegesen költöztek át Szentendrére (németül *Sankt-Andrä*).⁸⁶ A gazdasági tevékenység felvirágzásával erősödtek a beköltözötték kapcsolatai a környék más német közösségeivel, és Izbég 1766-os idecsatolása pedig tovább erősítette a helyi német jelenlétet.⁸⁷ A szegényebbek szőlőművesek, a tehetősebbek pedig iparosok és kereskedők voltak, a ráncmaradt német nyelvű szerződéses és hagyatéki leltárak sok esetben tekintélyes vagyonokról adnak számot. A 19. században folyamatos maradt a német nemzetiségűek bevándorlása, az „iparosodó” városba továbbra is jöttek az osztrák, illetve délnémet eredetű munkások, és ennek következtében 1880-ban már ők voltak a legnépesebb etnikum Szentendrán: a 4.229 lakosból 1.280 fő. Tíz évvel később, 1890-ben még mindig a magyarok lélekszáma előtt álltak, 4.260 lakosból 1.187 fővel, viszont 1910-ben az 5.673, már többségében magyar lakosból csak 916-an voltak németek.⁸⁸ Ahogyan a többiek esetében is a 19–20. század fordulóján – a statisztika szintjén legalábbis – már állandó a fogyás, pontosabban a magyarosodás.⁸⁹ Az 1930-as években, a hitleri korszakban megjelent, érezhetően magyarellenes, német birodalmi kiadvány Kispest és Újpest mellett Szentendrért is olyan településként említi, ahol 1880-ban a németek még a helyi lakosság negyedét–harmadát alkották, de azután teljesen asszimilálódtak, illetve elfogytak.⁹⁰ Ennek, az országos folyamatokon túl, helyi oka többek között az etnikai csoporttudat itteni hiánya volt,⁹¹ valamint az addig megélhetést biztosító szőlőkultúra pusztulása, az azt követő elvándorlás, emellett a céhek mint hagyományos megtartó keretek megszűnése, melyeket nem pótoltak új intézmények.⁹² Ez persze nem mond el sokat a szentendrei németek közösség-szervezéséről, társaséletéről, sőt még a mindennapi nyelvhasználatáról sem. Valójában kiemelkedő szerepet játszottak a város 19. századi polgári légkörének, a helyi egyesületi életnek vagy csak az időtöltés tereinek kialakításában. Céhes ünnepeik, főleg a molnároké, az ezekhez kötődő szokások, mint például Nepomuki Szent János szobrának leúsztatása, vagy a mészáros céhmesterek avatása, fontos eseményeknek számítottak a város egész lakossága számára.⁹³ Német szerveződésként alakult meg a Szentendrei Föld- és Szőlőművelők Egyesülete (a köznyelvben csak *Zunft*), ennek dalárdája biztosította például a német éneklést, elsősorban a temetéseken.⁹⁴ A Kada Mihály plébános által alapított Római Katolikus Legényegyletnek ugyancsak sok és meghatározó német nemzetiségű tagja volt, köztük például Franz Steger (1824–1911) – ismertebb nevén Stéger Xavér Ferenc – Európa-hírű operaénekes,⁹⁵ a zászlóánya tisztségét pedig az Anna-völgyben letelepedett Hauszmann Alajos (1847–1926) építész lánya, Gizella vállalta magára.⁹⁶ A templomi német nyelvhasználathoz, mint azt majd a későbbiekben látni fogjuk, állhatatosan ragaszkodtak, a dalmátokhoz hasonló panaszaiikkal évtizedekkel kitölték a kizárólag magyar nyelv bevezetését Szentendrán.⁹⁷

Szlovákok

A németekhez hasonlóan a szlovákok ugyancsak másodlagos betelepülők voltak Szentendrán. A 17. századi felszabadító háborúk után Árva, Turóc és Liptó vármegyéből számosan érkeztek Pest megyébe, azon belül is többek között a Pilis hegységbeli falvakba – Pilisszentlászlóra, Pilisszentlélekre, Pilisszántóra és Piliscsabára –, majd a németekkel párhuzamosan települtek meg Szentendrán (szlovákul: *Svätý Ondrej*).⁹⁸ Főleg szőlőművesekként, napszámosokként dolgoztak – a szlovákság számára Szentendre egyébként sem számított ismeretlen helynek, hiszen a filoxéraig tavasszal tömegesen jöttek idény jellegű zöldmunkára Trencsén vármegyéből, szüretre pedig Zólyomból – és általában fuvarozást is vállaltak.⁹⁹ A város ennek kapcsán hagyományosan küldöncöt menesztett az illető felföldi községekbe, majd 1884-től levélben közölték a szüret hivatalos időpontját, ám a filoxéra pusztítása miatt 1887-ben már fuvarosokat

⁸⁶ Lásd ennek kapcsán az 1689-ben megjelent *Inpopulationale patens*-t, telepítési királyi rendeletet. Hivatkozza: Katonáné Szentendrey 1996: 26. Az óbudai uradalom betelepítése kapcsán: L. Gál 1988: 64–71. A pestisjárvány kapcsán: Schramek 2014.

⁸⁷ Tefner 1988: 148.

⁸⁸ 1900-as népszámlálás, II. táblás kimutatások: 116–117; 1910-es népszámlálás, II. részletes kimutatások: 128–129; Tefner 1988: 149.

⁸⁹ A németek múltjának demográfiai és társadalomtörténeti áttekintése: Tefner 1988.

⁹⁰ Sachse 1937: 19, 64; Schleining 1991.

⁹¹ Tefner 1988: 149.

⁹² Katonáné Szentendrey 2013b: 252.

⁹³ **Hivatkozás?**

⁹⁴ A Német Szőlőművesek Temetési és Segélyezési Egyletét Brandtner János alapította 1891-ben és kórusuk egészen 1941-ig működött. Katonáné Szentendrey 1996: 92.

⁹⁵ Szabó S. 1975.

⁹⁶ Az egylet 1899-ben alakult és majd 1948-ban szűnt meg. SZRKPL, Hist. Dom., 32; SZRKPL, 50/1899. Katonáné Szentendrey 1996: 96–97.

⁹⁷ Katonáné Szentendrey 2013b: 250–251; Katonáné Szentendrey 1996: 83.

⁹⁸ Katonáné Szentendrey 1996: 26.

⁹⁹ Dóka 1981: 108.

sem hívtak.¹⁰⁰ A 19. században a beköltöző szlovákság szintén meghatározó etnikummá vált Szentendrén, 1880-ban a 4.229 lakosból 1.082 vallotta magát „tót”-nak (a számuk lehetett ennél lényegesen magasabb is,¹⁰¹ de még így is többen voltak ekkoriban, mint a magyarok), 1890-ben 4.260 lakosból 1.004 főt, 1910-ben azonban az 5.673 lakosból már csak 941 főt számláltak.¹⁰² A 20. század eleji szerbellenes politikai légkörben a helyi lap, a *Szentendre és vidéke* persze nem az elvándorlásnak, vagy az elmagyarosodásnak, hanem a szerb befolyás és pénz által erősített elszerbesedésnek tulajdonította a szlovák szőlőmunkások eltűnését.¹⁰³

Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a szlovák nyelv – a dalmáthoz és a némethez hasonlóan – szintén sokáig jelen volt a katolikus templomban. Ám az önszerveződésig, saját nemzeti szervezetekig azonban a szlovákok nem jutottak el, így sem a városban, sem pedig a hazai szlovák elit gondolkodásában nem játszottak különösebb szerepet. A szlovákság Turócszentmártonban (Turčiansky Svätý Martin) megjelenő hírlapjában (a *Národné noviny* című sajtótermékben) 1889-ben megjelent véletlenszerű jelentés leszögezte ugyan, hogy ők a legszámosabbak, ám azt is, hogy elesettek, a szőlők pusztulása általános szegénységbe taszította őket, és csak remélhető, hogy az iparosodó Szentendrén munkások lehetnek majd.¹⁰⁴ A tudósító felfigyelt viszont arra, hogy a környéken, (Buda)Kalászon, Pomázon, illetve Izbégen (*Zbehy*) is élt a szlovák nyelv, köszönhetően mindenek előtt Anton Molec szentendrei káplán áldásos munkálkodásának.¹⁰⁵ Egyébként a 19–20. század fordulóján települtek ide máshonnan is szlovákok, megemlítendő például a privigyei (prievidzai) születésű Czibulka János (1870–1927), aki megvásárolta a szentendrei belvárosi gyógyszerterát, az itteni társadalmi élet fontos alakja lett, a Kaszinó pénztárosa, 1913-tól pedig a Szentendrei Városfejlesztő Egyesület oszlopos tagja volt (és másokkal együtt majd ő hozta létre a Magyar Turista Egyesület Szentendrei Osztályát 1920-ban, illetve indítványozta a Kőhegyi turista menedékház felépítését).¹⁰⁶ S persze ki kell emelnünk, hogy a katolikus személyiségek – a plébános, káplánok és a templomi kisegítők – ezekben az évtizedekben javarészt szlovákok voltak, de az is igaz, hogy a plébánia magyar nyelvhasználatát éppen az említett Anton Molec káplán szorgalmazta a dualizmus utolsó éveiben, és majd a zsolnai (žilnai) születésű igen tevékeny közösség-szervező, Kada Mihály plébános vitte előre. Az már a századelő hatalmi villongásait jellemzi, hogy szerb ellenfelei Kadát vélelmezett pánszláv izgatás miatt egyházi hatóságánál feljelentették,¹⁰⁷ illetve hogy Péntek Ferenc református lelkész ugyanezzel vádolta Zsiska Pál káplánt a *Pestvidéki Hírlapban*.¹⁰⁸ A pánszláv minősítéssel aligha azonosulva megjegyzendő, hogy utóbbi Pavol Žiška (1879–1947) néven a szlovák művelődés nagyon is számon tartott alakja – nem csak tankönyvszerző, fordító és szerkesztő volt, hanem a századelő szlovák agrárdemokrata és keresztényszocialista irányzatainak aktív képviselője is – olyan személyiségek munkatársa, mint Pavol Blaho (1867–1927) vagy Andrej Hlinka (1864–1938) –, és egyházi előjárói éppen azért helyezték át Szentendrére (látványos választási kampánytevékenységét követően), hogy a szlovák közegeből eltávolítsák.¹⁰⁹ A „hazafiatlan pánszlávok” minősítést az ellenzéki helyi lap szerint a szerb városvezetés – és a szócsovének tekintett „gyászos emlékü” *Szentendre* – általában is alkalmazta a vele szemben állókra.¹¹⁰ Ezen kívül, mint látunk rá példát, a szlovákok a magyar–szerb politikai viaskodás mellékfiguráiként is megjelenhettek.

Zsidók

Zsidók viszonylag későn jelentek meg Szentendrén és helyi történetüknek részletei ráadásul máig feldolgozatlanok. A 18. század közepéig a Habsburg Birodalom területén a zsidók rendeletileg ki voltak tiltva a királyi városokból és majd csak II. József 1781-es rendelete (*Toleranzpatent*) tette lehetővé a számukra a saját nyelvű istentiszteletet, az iskolaállítást, a szabad iparüzést és a királyi városokban való letelepedést.¹¹¹ Ennek ellenére Szentendrén először 1822-ben említene 6 izraelitát,¹¹² viszont 1850-ben a városban már 59, Izbégen pedig 9 izraelita vallású személy lakott, így

¹⁰⁰ G. Sin 1979: 29–30.

¹⁰¹ Ezt miből gondoljuk???? Legalább a jegyzetben térjünk ki erre!

¹⁰² 1900-as népszámlálás, II. táblás kimutatások: 116–117; 1910-es népszámlálás, II. részletes kimutatások: 128–129.

¹⁰³ (n.n.): Kik alapították Szentendrét? *Szentendre és vidéke*, 1911. október 22., 1.

¹⁰⁴ Fr. Kabina: Svätý Ondrej. *Národné noviny*, 1. auguszt 1889, 2–3.

¹⁰⁵ Fr. Kabina: Svätý Ondrej. *Národné noviny*, 1. auguszt 1889, 3.

¹⁰⁶ Pethőné et al. (szerk.) 2006: 33.

¹⁰⁷ Kada Mihály: Tekintetes Szerkesztő Úr! Tisztelt Barátom! *Szentendre és vidéke*, 1912. június 2., 2.

¹⁰⁸ Bokor–Pethőné Németh 2009: 68.

¹⁰⁹ SBS VI. 502.

¹¹⁰ (n.n.): Készüljünk. *Szentendre és vidéke*, 1913. január 19., 1; (n.n.): Feleletet várunk. *Szentendre és vidéke*, 1913. április 27., 2.

¹¹¹ Gonda 1992: oldalszám.

¹¹² SZRKPL, Vis. Can. 1822.

ennyi hívő már megalakíthatta a Szentendrei Izraelita Hitközséget egy elnök és egy tanító irányításával. Idővel pedig létrehozhatták saját iskolájukat (az Izraelita Elemi Népiskolát) is, ami a 19. század végén még csak egy tantermű volt, de az 1920-as években már négy osztállyal működött, és ahová más vallású gyerekek is jártak. A szentendrei izraeliták a neológ irányzatot követték. A hívek száma 1869-ben 156, 1910-ben pedig már 217 volt.¹¹³ A zsidók temetője a Szamárhegyen – az evangélikus temetővel szemben – volt. 1877-ben már az Izraelita Temetkezési Szent Egylet gondoskodott a helyi izraeliták eltemetéséről.¹¹⁴ Szentendre történetéből főleg zsidó kereskedők ismertek (a 19–20. század fordulóján a Fő téri „kereskedőház” több boltjának is tulajdonosai lettek), de a hitközség legmeghatározóbb személyisége és az izraelita iskolaszék elnöke három évtizeden át Dr. Weisz Ármin (1862–1927) vármegyei tisztí főorvos, képviselőtestületi tag, a Szentendrei Városfejlesztő Egyesület egyik alapítója volt.¹¹⁵ Az 1930-as években Izraelita Kultúr Egyesület működött a városban hatvan taggal, amelynek elnöke Rosenzweig Sámuel volt.¹¹⁶ A vészkorszakban az akkoriban számlált 232 személyből 149-en pusztultak el a Duna parti gettóból elhurcolva koncentrációs táborokban,¹¹⁷ a visszatérő túlélők pedig az 1950-es években végleg elhagyták egykori lakóhelyüket, így a Hitközség megszűnt.¹¹⁸

A sokszázados együttélés terei a múltban és a századelőn

Az eddigiekben megismert soknyelvűség, a többkultúrájú közeg a mindennapi együttélésben jelent volt az utcán, a katolikus templom falai között (s persze a szerbek is a maguk nyelvén miséztek), az induló Kaszinó helyiségében és a születő helyi lap (*Szent-Endre és vidéke*) hasábjain.

A régi és az új világ, a multi-etnikus adottság és az országos magyarosító közszellem jellegzetes ötvözte a 20. század eleji megyemonográfia vonatkozó fejezete, amelynek szerzője, Kada Mihály plébános a tarkaságot még a századelőn is elismerte, ám hosszú jövőt nem szánt neki:

„[A Duna-parton] vasár- és ünnepnapokon élénk nyüzsgés-mozgás gyönyörködteti a szemlélőt: magyar, szerb, német, tót szó egyaránt hallható a hajóállomás körül hullámzó néptömeg között, melyben azonban örömdetesen dominál a magyar, különösen az ifjúság között.”¹¹⁹

Az izbégi templom búcsújával kapcsolatban pedig felhívta a figyelmet arra, hogy ott még az arra látogató láthatja a hazai szerbek,

„[...] ma már ritkuló nemzeti viseletét, táncát, szórakozását, s hallani fülbemászó dallamos népénekét.”¹²⁰

A város hagyományos többnyelvűségét mintegy megtestesítette az öreg dobos, aki magyarul, németül és szerbül is kihirdette a közérdekű tudnivalókat.¹²¹ Az 1905-ben életbe lépett városi szabályrendelet azt is kimondta, hogy csak az lehet közszolga, aki többek között „a magyar nyelven kívül legalább még egy más nyelven is beszél”.¹²² Még az 1913-as rendőri állaspályázat is előnyként határozta meg a több nyelv ismeretét.¹²³

A katolikus egyházban a négy nyelvű egyházközösség papjai általában minden hívővel tudtak beszélni, nem jelentett problémát a szentségek kiszolgáltatása, illetve a homíliák elmondása. Emellett például 1868-ban a budai Bagó-nyomdában szentendrei megrendelésre külön nyomtattak német, magyar és dalmát imakönyvet, a 20. század elejéig pedig még a keresztlői emléklapokat is magyarul, németül és dalmátul állították ki. Az említett Kada Mihály a század elejéig három nyelven mondta el a homíliát, s még 1907-es jelentésében is azt írta:

„[...] az istentisztelet alatt a nép nyelve váltakozva magyar, német, dalmát, tót. A hitszónoklatok nyelve magyar, német, tót.”¹²⁴

A kötetlen részeket illetően a magyar templomi nyelvhasználat bevezetése Szentendrén korántsem volt egyenes vonalú. Igaz, a plébániát vezető, korábban már említett Anton Molec káplán 1879-ben az írásbeliségben a latin és a német helyett áttért a magyarra, majd az általános magyarosodás–magyarosítás hatására Kada Mihály plébános a 20. század

¹¹³ 1900-as népszámlálás, II. táblás kimutatások: 94–95; 1910-es népszámlálás, II. részletes kimutatások: 106–107.

¹¹⁴ *Szent-Endre és vidéke*, 1900. december 2.

¹¹⁵ Pethőné et al. (szerk.) 2006: 162.

¹¹⁶ Az egyesületet 1933-ban alapították és majd egy 1940-es polgármesteri rendelet szüntette be a tevékenységét. FEMÚZ, A 2663-92.

¹¹⁷ FEMÚZ, A 1090-75: A meghalt zsidók emlékére állított emléktáblára felkerült névsor.

¹¹⁸ Katonáné Szentendrey 1996: 174–175.

¹¹⁹ Kada é.n. [1910]: 466.

¹²⁰ Kada é.n. [1910]: 468.

¹²¹ G. Sin 1979: 17.

¹²² G. Sin (összeáll.) 2000: 21.

¹²³ *Szentendre és vidéke*, 1913. március 9., 3.

¹²⁴ Idézi: Katonáné Szentendrey 1996: 83. A plébános „szép dalmát miséit” szeretettel őrizte az idős asszonyok emlékezete. Mandić 2006: 136.

elején a szentbeszéd és az egyházi énekek esetében is felvetette az általános magyar nyelvhasználatot, 1913-ban pedig már a híveket biztatta arra, hogy a mise ezen részeire kérvényezzék a főhatóságnál a kizárólagos magyar nyelvhasználatot.¹²⁵ A hitközség közgyűlése azonban az öregekre való tekintettel ezt ekkor még elvetette, ám 1917-ben már elfogadta, s a kérvény alapján a hercegprímás engedélyezte a kizárólag magyar nyelvhasználatot – kikötve, hogy ha a békesség úgy kívánja, rövid német homília is hangozzék el.¹²⁶ A hívek egy csoportja, főleg az idősebbek viszont erre a következő évben ellenkérvényt nyújtottak be:

„Kerjük, hogy az elmaradot isten tisztelet Három Nyelvét, óhadjuk haladéktalanul Életben leptetését, azonban hogyha fő tisztelendő Urnak, farasztó és nehezére esik a német Predikacio, aszt némileg elnézük és elmarathat, hanem az éneket okvetlenül megtartani akarjuk [...]”¹²⁷

1923-ban azonban a káplán már úgy látta, hogy végleg megszűnt az ellenállás, és az egyházközségi jegyző, Szomszély Antal már a következőket jegyezte le:

„Négynyelvű kath[olikus] népünk nemzeti érzésére jellemző, hogy eddig a templomunkban négy nyelven folyt az istentisztelet, most pedig – minden nagyobb megrázkódtatás nélkül keresztül lehetett vinni azt, hogy már csak egy, azaz magyar nyelven történik.”¹²⁸

A dalmátok azonban panasszal fordultak a hercegprímáshoz, s legalább részlegesen vissza is állt a többnyelvűség. Az 1940-es évekig évente egyszer volt német, kétszer pedig dalmát ének, illetve karácsonykor német és „tót” nyelvű prédikáció.¹²⁹

A szentendrei katolikus iskola a kezdetektől, azaz 1723-tól négy nyelven működött, s még a római katolikus iskolában is az írás-olvasás szerves része volt az 1880-as években a magyar mellett a német és a dalmát beszédgyakorlat.¹³⁰

A 18. században még meghatározó, a 19. század végére azonban már kisebbségivé lett görögkeleti egyház ügyei ugyancsak általános érdeklődésre tarthatnak számot, hiszen rendszeresen és általában tisztelettel hangnemben jelentek meg a korabeli helyi – magyar szerkesztésű – sajtóban. Ebből értesülhetünk például Bogdánovics Lucián püspök tervezett baranyai látogatásáról, részletes programjáról, kiemelve azt a tényt, hogy ezzel a püspöki szemlével fél évszázados régi óhaj teljesült.¹³¹ Korábban már említettük az izbégi templom újrászenteléséről közölt beszámolót, vagy éppen egy hosszabb írással, amely felidézte a régi búcsú hangulatát. A Preobraženska-templombeli, az Úr Színeváltozásának napján rendezett országos szerb búcsú még a századelőn is jelen lehetett, hiszen egy elismerő hangú tudósítás szerint az ünnep „hétmegyére szóló mulatsággal végződött”.¹³² Ugyancsak meleg szavakkal tudósított a helyi lap a görögkeleti iskola évfárá vizsgájáról, hangsúlyozva, hogy a tanulók a fényes vendégseregétől nem zavartatva magukat, szépen, elfogódottság nélkül feleltek.¹³³

Nemzeti és felekezeti szempontokon felülemelkedve 1892-ben megalakult a szentendrei Kaszinó.¹³⁴ Létrejöttében fontos szerepet játszott az igazgatói posztot elfoglaló Stevan Popović kapitány, míg a társaság első elnöké Schmidt István ügyvédet választották. Sok szerb lépett be a Kaszinóba, még Stevan Čamprag esperes is naponta látogatta:

„A hivatal után, 17 óra 30-kor a püspök úrral és Dionisij Popović diakónussal rendszerint átmentem az Olvasókörbe, melyet számos szerb látogatott, mert jártak szerb lapok: a *Branik*, a *Zastava* és a *Srbobran*.

A lapok átfutása után asztalhoz ültünk és kártyáztunk. Lukijan püspök társaságát általában a következők alkották: Evgen Dumča, Joca Ignjatović, dr. Aleksandar Dimšić és Čebi doktor.”¹³⁵

A Kaszinó táncmulatságai is a kölcsönös tisztelet jegyében zajlottak, 1899. augusztus 14-én például Nikola cigányprímás előbb csárdást húzott, azután „csodálatosan szép” kólót, majd francia négyest, amelyet harminc pár táncolt, és a „tüzes táncmulatság” egészen hajnalig tartott.¹³⁶ 1902-ben azonban a szerbek kiléptek, mivel megalapították a saját, *Javor* elnevezésű egyesületüket, s ennek vélhető következményeként az olvasókör (értsd: Kaszinó) kulturális színvonala, illetve látogatottsága csökkent, az elhunyt vezetők helyére lépők pedig 1903-ban már sikertelenül próbálták meg

¹²⁵ SZRKPL, Jegyzőkönyv, 1913. december 31.

¹²⁶ SZRKPL, 275-1921; SZRKPL, 206-1917.

¹²⁷ SZRKPL, 220-1918. Idézi: Katonáné Szentendrey 1996: 83.

¹²⁸ SZRKPL, Jelentés a Főegyházmegyének, 1923. szeptember 3. Idézi: Katonáné Szentendrey 1996: 84.

¹²⁹ Katonáné Szentendrey 1996: 84.

¹³⁰ Az iskola történetére: Katonáné Szentendrey 1996: 100–111, vonatkozó 101.

¹³¹ (n.n.): Püspöki szemle Baranyában. *Szent-Endre és vidéke*, 1899. május 27., 4.

¹³² (n.n.): Preobraženszka bucsu Szentendrén. *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1904. szeptember 4., 2.

¹³³ (n.n.): Évfárá vizsga. *Szent-Endre és vidéke*, 1899. július 2., 3.

¹³⁴ Schleining 1995: 353–354.

¹³⁵ Bika 2003: 231–232.

¹³⁶ *Szent-Endre és vidéke*, 1899. augusztus 15.

feltámasztani azt.¹³⁷

A Jávorról azonban nem mondható el, hogy elzárkózott volna a lakosság többi részétől. Említett farsangi rendezvényét a városi lap már előzetesen melegen ajánlotta mindenkinek, beszámolójában pedig kiemelte, hogy

„[...] nem szenvedett rövidséget senki. Meg volt híva arra felekezeti és nemzetiségi különbség [sic!] nélkül minden intelligens család. S azok is, kik a darabot nem egészen érthették, kitűnően mulattak, sőt ha kívánták, a darab felől minden oldalról szíves magyarázatot nyertek.”¹³⁸

Majd a karácsonyi és újévi rendezvény kapcsán ismét megjelent a hír, miszerint

„[...] a Javor helybeli szerb dalkör fáradhatatlan elnöke és vezetősége megragad minden lehetséges alkalmat, hogy tagjainak élvezetet és szórakozást nyújtson, a dalkör érdekeit pedig minél nagyobb mértékben előmozdítsa.”¹³⁹

Az 1910-es évek elején – lehet, hogy már a „magyar párt” támadásaival szembeni bizonyítási kényszerként is – a tudósító már valóságos multikulturális deklarációt fogalmazott meg:

„A Javor, mely eddigelé a köztudatban mint hazaellenes, összeesküvő szerb szövetség szerepelt, rossz hírért fényesen megcáfolta. Mert az estélyen meleg szeretettel ünnepelték a jelenlevő vendégeket, magyar szótól hangosak voltak a termek, és az ünnepély, mely szerb egyházi énekkel kezdődött, a magyar nótá bűvös dallamával végződött – hajnaltájban. És magyar legények vígan járták a szerbekkel a kólót, és lelkesen táncolták a szerb leányok, menyecskék a csárdást.”¹⁴⁰

A magyar intelligencia képviselői „a vallási ceremóniát kivéve alig vehették észre, hogy szerbek között vannak, annyira magyaros volt a jókedv, s magyar volt beszéd, érzés egyaránt.” A magyar vendégeket üdvözlő Csamprág István szerb ortodox püspöki titkár „külön hangsúlyozta mindnyájunk magyar voltát és érzését, s a barátság [sic!] ápolását, a társadalmi békét.”¹⁴¹ Az ugyanazon év (1912) februárjában rendezett hangversenyt is a szerb és magyar zene, illetve tánc egyensúlya jellemezte.¹⁴²

A város vezetésében, a többi etnikummal való kapcsolattartásban a szerbek hagyományosan készek voltak a kompromisszumokra, elfogadták a realitásokat. Az 1830-as évek második felében például áttértek a magyar nyelvű adminisztrációra – 1848 tavaszán egy levelező fel is haborodott azon, hogy a szentendrei intelligencia körében „undorító idegen szellem uralkodik”, idegen nyelven intézi a maga ügyeit.¹⁴³ A szabadságharc alatt nem fogtak fegyvert Bécs oldalán, csak ellátták a császári helyőrséget. Politikájuk a dualizmus alatt is lojális. Persze, az interetnikus súrlódásokat okosan kezelni, a térségben vitathatatlan szerb gazdasági-politikai szerb fölényt másokkal is elfogadtatni csak olyan személyiségek voltak képesek, mint a bíró, majd a városban elsőként polgármester Evgen Dumča / Dumtsa Jenő (1838–1917), aki nem szállt szembe a magyarosodás–magyarosítás folyamataival, nem gerjesztett fölösleges konfliktusokat. A képviselőtestület 1896-os, millenniumi díszjegyzőkönyvében a lehető leglojálisabban fogalmazott, hangoztatva a szerbek magyar nemzethez tartozását – amiből persze nem szabad többet kiolvasnunk, mint az egységes magyar politikai nemzet koncepciójának elfogadását – és mindenkori hazafiságát:

„[...] bármely nemzetiséghez, bármely valláshoz is tartozunk, elsősorban a magyar nemzet egyenlő jogokkal felruházott tagjai vagyunk. [...] Szentendre város közönsége minden időben [...] az uralkodóház és a haza irányában való kötelesség teljesítésében példás magatartást tanúsított.”¹⁴⁴

Ugyanakkor tudatosan és hatékonyan érvényesítette a fogyatkozó szerbség, illetve a görögkeleti egyház érdekeit. Ezt a kivételes szervezőt, békéltetőt és emberbarátot,

„[aki] cincár – elszlávosodott vagy elgörögösödött román családból származó, szerb identitású és pravoszláv vallású magyar hazafi volt, mintha átgondolt *image*-konceptió szerint választották volna ki jelképül, elsőnek, a soknemzetiségű és sokféle kultúrát ötvöző Duna-parti település élére.”¹⁴⁵

Millenniumi ünnepi beszédében (1896. május 9-én) is azt hangsúlyozta, hogy a magyarok nem igázták le az itt talált meghódolt, legyőzött népeket, hanem őket és a később idevándorolt, királyi kiváltságok mellett megtelepedett népeket

¹³⁷ Schleining 1995: 393–395. Az önálló szerb alapítás okait tudjuk???

¹³⁸ *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1903. március 1., 3.

¹³⁹ *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1904. január 24., 2.

¹⁴⁰ (n.n.): Jegyzetek. *Szentendre*, 1912. január 21., 1.

¹⁴¹ (n.n.): Javor-egylet estélye. *Szentendre*, 1912. január 21., 3.

¹⁴² (n.n.): Hangverseny a Jávorbán. *Szentendre*, 1912. február 18., 3.

¹⁴³ Boškov 1987: 129–130.

¹⁴⁴ Idézi: G. Sin 1979: 25.

¹⁴⁵ Milosevits 2001: 9.

az állam minden javában és áldásában részesítették.¹⁴⁶

Ötvenedik házassági évfordulója kapcsán – nem mellékesen, a községi választás lázában égve – az ellenzék szócsöve emlékeztetett rá, hogy

„Dumtsa Jenő polgármester hivatását abban látta, hogy a városnak vallásilag, nemzetiségileg, társadalmilag és rút magánérdekek szerint szétagolt társadalmát a város, a haza, a munka szeretetében egyesítse. [...] A közügyek vezetésében, a polgárok ügyes-bajos dolgainak intézésében sohasem volt szerb, hanem polgármester és hivatalnok. [...] Szerb származásával nem találta ellentétben állónak, hogy a haza s a magyar kultúra oltárára áldozzon.”¹⁴⁷

Az életrajzi vázlat is kiemeli, hogy városatya volt minden szentendrei számára, nemzeti és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül, a kedvezőtlen országos légkörben is biztosítani tudta a soknemzetű városban az egyenjogúságot és az összefogást.¹⁴⁸

Hazafiság és szilárd szerb identitás fonódott össze az izbégi templomszentelés ünnepén elhangzott „gyönyörű beszédben”. Popovics István országgyűlési képviselő az öreg Čarnojević pátriárka szavait idézte:

„[...] ki arra tanította a népet, hogy legyenek alattvalói az uralkodónak, jó hazafiak, teljesítsék kötelességeiket, melyek a hazához fűzik, de azért el ne hanyagolják anyanyelvüket, szokásaikat, vallásukat és egyházukat.”¹⁴⁹

A hallgatóság szűnni nem akaró éljenzéssel jelezte, hogy megértette és megszívlelte az üzenetet. Egyébként az idézet inkább tükrözi az akkori századvég felfogását, mintsem a betelepülés korának parancsát.

A 1900. május 10-i ezredévi ünnepségen a város tisztviselői és a képviselőtestület tagjai együtt vettek részt előbb a református, majd a római katolikus, végül a görögkeleti istentiszteleten, mintegy megtestesítve Szentendre felekezeti békéjét.¹⁵⁰ A városvezetés lojalitása – emellett egy kifejezetten gyakorlati szempont – döntött arról is 1906-ban, hogy ki képviselje Szentendrét (Dumtsa Jenő mellett) Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak hazahozatalakor:

„[az] elnöklő polgármester felkéri Husvik Lyubomir városi képviselőt, hogy miután tudomása szerint díszmagyar ruhája van, vegyen részt a vármegye lovasbandériumában.”¹⁵¹

Mint tudjuk, a szentendrei szerbek a Habsburgok oldalán álltak, amiért több császári menlevelet, sőt utólag hivatalos dicséretet is kaptak.¹⁵² Dumtsa Jenő polgármester mellett ezt a realitásérzékét testesítette meg a térségben még a pomázi nagybirtokos – de mérnöki végzettségét is kamatoztató – Petar Lupa / Luppá Péter (1838–1904), „a pomázi / szentendrei Gül Baba”,¹⁵³ aki a magyar állameszmét elfogadva, mindig kormánypárti képviselőként – de fel soha nem szólalva – csöndben, ám annál hatékonyabban szolgálta a kistérség érdekeit.¹⁵⁴

Mint ahogyan azt majd a következőkben látni fogjuk, a fővárosi sajtó megvádolta a szerbeket többek között azzal, hogy kiközösítik, sőt üldözik a város magyar intelligenciáját. A szentendrei viszonyokat nem ismerő cikkszerző ellenében azonban az érintett magyar személyiségek helyreigazító nyilatkozatban tettek hitet a harmonikus magyar–szerb együttélés mellett:

„Mi, akik évek óta Szent-Endrén lakunk, magyarok vagyunk, magunkat az intelligenciához tartozóknak tekintjük, szerb polgártársainkkal mindig a legjobb egyetértésben élünk s élünk most is – azok részéről soha olyasmit nem tapasztaltunk, ami elkülönítődési vagy elkülönítési szándékra vagy irányzatra engedne következtetni, annál kevésbé tudunk olyasmiről, mintha valaki azért, mert magát magyarnak vallotta, üldöztetésnek lett volna kitéve.”¹⁵⁵

Ide kívánczik a *Javor* egyesület egyik rendezvényét követő beszélgetés, melynek során a helyi lap szerkesztője „meginterjúwolta [sic!] Ignjatovits János elnököt a meghívók magyar nyelven történő szövegezése ügyében”, mivel a

¹⁴⁶ Máté (szerk.) 2001: 23–26, 61; Bikar 2003: 98.

¹⁴⁷ (n.n.): Dumtsa Jenő. *Szentendre és vidéke*, 1912. május 5., 1.

¹⁴⁸ Bikar 1987: 213, 218.

¹⁴⁹ (n.n.): Templomszentelés. *Szent-Endre és vidéke*, 1899. szeptember 24., 3.

¹⁵⁰ G. Sin 1979: 25.

¹⁵¹ Sin (összeáll.) 2000: 23; G. Sin 1979: 26. Sőt a helyi lap szerint a szerb képviselő önként csatlakozott. *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1906. október 14., 2.

¹⁵² Dóka 1981: 16.

¹⁵³ A pomázi szerb nagybirtokos és magyar országgyűlési képviselő ezzel a jelzővel („szentendrei Gül Baba”) szerepelt Mikszáth Kálmán *Parlamenti képek: a kezdet* című karcolatában. Mikszáth Kálmán: Összes művei. III. Cikkek és karcolatok. (<http://mek.oszk.hu/00900/00902/html/29.htm> – utolsó letöltés: 2014. május 5.). Ürmös Lóránt ugyanakkor a pomázi jelzővel említi: Ürmös 2013. (A szerk. megjegyzése.)

¹⁵⁴ Ő is azonosult a „kuruc üggyel”, neki köszönhető, hogy a (buda)kalászi aranyelet bekerült a Magyar Nemzeti Múzeumba. Bikar 2003: 97; Ürmös 2013: 120–121.

¹⁵⁵ (n.n.): Szentendrei állapotok. *Magyar Szó*, 1900. augusztus 7., 9.

kérdés az egyesület majdnem minden mulatsága után felvetődött. Az elnök a kérést ugyan problémásnak látta (ő nem zárkózik el, de „meg van győződve, hogy e jó szándéka nem talál kellő méltánylásra”), de ígéretet tett, hogy az iskola kapujára az értesítést ezután magyarul is ki fogják majd függeszteni.¹⁵⁶

A szerb politikai túlsúly elleni harcok elülte után egy történelmi pillanatra ismét a közeledés szelleme látszott daldmaskodni. A *Szentendre* című újság már 1912. februárjában azzal méltatta a „Dunaparti társaság” közösség-szervező tevékenységét, hogy pártpolitika és felekezetieskedés kizárásával próbált társadalmi találkozóhelyet biztosítani.¹⁵⁷ Majd egy 1914-es híradás azt emelte ki a Kaszinó újjáalakítását célzó összejövétel kapcsán, hogy az intelligencia tekintélyes létszámmal és nemzetiségi-vallási különbség nélkül képviseltette magát egy olyan szervezet létrehozásánál, melynek hivatása egymás értékeinek megismerése és megbecsülése volt. Persze ezen a ponton már tetten érhető a kényszerű társadalmi szolidaritás is, hiszen a bevallott cél „az intelligens osztály szupremáciájának fenntartása”, nyilvánvalóan a szocialista eszmék támadása ellenében.¹⁵⁸

Etnikai konfliktusok gerjesztése a századfordulón

Amikor a 19–20. század fordulóján feljegyzett nyelvi feszültségről, etnikai érdekkellentétekről és konkrét konfliktusokról olvasunk, két tényezőt tanácsos szem előtt tartanunk. Egyrészt, ha konfliktus-gerjesztésbe ütközünk, ezek a városban zajlott gyűlések, elhangzott beszédek és a helyi sajtóban megjelent cikkek érezhetően az országos hangütéshez igazodtak, a nagypolitika által sulykolt magyar állameszme jelszavait reprodukálták, s általában az annyit emlegetett dualizmus kori nemzetiségi politika hullámveréseinek tűnhetnek számunkra. Másrészt a nyelvi csatározások, az etnikai jelszavak bevetése leginkább a pozíciókért, a város vezetéséért folytatott éles küzdelemben felhasznált eszköze volt – ne felejtjük el, hogy a különböző nemzetiségi elemeket összefogni képes, mindenki által tisztelt Dumtsa Jenő 1903-ban lemondott, és az őt követő Maximovits István pedig már csak rendőrkapitányként lehetett eredményes, de polgármesterként igencsak konfliktusos személyiségnek bizonyult.¹⁵⁹ A városvezetés működését kétségtelenül botrányok, pénzügyi és választási visszaélések kísérték – ami persze országos jelenségnek tekinthető –, és a kritikus hangú helyi lap sietett is „történelmi dimenzióba” ágyazni a korrupció gyakorlatát, figyelmeztetve a kortársakat arra, hogy Jókai Mór *Rab Rábját* milliók olvasták, sokan ismerik Nyáry Pál Pest megyei alispánnak az 1861-es vizsgálat utáni lesújtó véleményét, nem csoda tehát, hogy a városnak annyira rossz volt a híre.¹⁶⁰ Az alakuló ellenzék dühösen támadta a polgármestert, a képviselőtestület döntéseit vagy éppen a felekezeti iskolák aránytalannak ítélt költségvetési támogatását (a görögkeleti intézmény kivételezett helyzetét), egyáltalán a szentendrei egyházközségek és papjaik politizálását, amivel szemben a „szerbpárt” is felvette a kesztyűt. A szembenállás egyértelműen politikai háttérét jelzi, hogy a különböző magyar és szerb személyiségek más téren, például lapszerkesztésben (*Szentendre*) vagy a Városfejlesztő Egyesület munkájában együtt tudtak működni, a közéletben részt nem vevő lakosok mindennapi érintkezését pedig inkább jellemezte az utca többnyelvűsége vagy – legalábbis az azonos felekezetűeknél – a szaporodó vegyesházasságok.

Hogyan csapódott le a külvilág szellemisége Szentendre közéletében? A *Szent-Endre és vidéke* című helyi lap amellett, hogy szorgalmasan beszámolt az aktuális szerb rendezvényekről, harsányan zászlajára tűzte a magyarosítás parancsát. A szerkesztő, ezúttal a nevét is odanyomtatva előbb leszögezte, hogy a beköszöntött új évszázad jelszava, egyben történelmünk fő vágya, „hogy magyarokká legyünk!”.¹⁶¹ Majd emlékeztetett arra, hogy a pomázi járás jegyzőinek 1900. januári gyűlése ráirányította a figyelmet a magyar nyelv környékbeli sanyarú helyzetére, arra a vélelmezett felháborító tényre, hogy „az ország szívének tőszomszédságában” néhol csak megtűrik azt. A gyűlés erre határozatba foglalta, hogy a községekben a hirdetések, azaz a dobolás elsősorban magyarul történjék, a kisbíró kötelezően tudjon magyarul, a cégtáblákon magyarul is ott legyen a felirat, az előljáróságok magyar lapot is járassanak, és más ehhez hasonló intézkedések foganatosítását rendelte el. A szerkesztő szerint mindebből „egy szemernyi sem valósult meg”, ahhoz láthatólag egy újabb évszázadra lesz szükség.¹⁶²

Arra, hogy országos, sőt birodalmi kérdéseket hogyan lehetett helyi konfliktusként tálni, jó példa egy helyi úr új-

¹⁵⁶ (n.n.): A Javor egylet mulatsága. *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1904. február 14., 2.

¹⁵⁷ (n.n.): Társasélet. *Szentendre*, 1912. február 11., 1–2.

¹⁵⁸ Anonymus: A kaszinóról. *Szentendre és vidéke*, 1914. február 22., 1.

¹⁵⁹ Halálakor az őt mindaddig támadó helyi lapban közölt tapintatos nekrológ legalábbis megjegyezte, hogy bizonyos érdekkörök befolyása alá került, s emiatt eszméit nem tudta megvalósítani. (n.n.): Maximovits István. *Szentendre és vidéke*, 1913. február 16., 1.

¹⁶⁰ (n.n.): Pro domo II. *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1905. július 23., 1.

¹⁶¹ Czobor Hugó: Hazafias fölbuzdulás. *Szent-Endre és vidéke*, 1900. július 8., 1.

¹⁶² Czobor Hugó: Hazafias fölbuzdulás. *Szent-Endre és vidéke*, 1900. július 8., 1–2.

ságbeli kipellengérezése, aki „már több ízben keltett föltűnést ízléstelen, magyarsértő osztrák himnuszával”, a vendégek megbotránkozására a Duna parti kávéházban több ízben elhúzatta a *Gotterhaltét*, azt „a nótát, melyet mi, magyarok gyűlölünk”.¹⁶³ A lap szerint, ha az illető nem csak tréfált és nem gyengeelméjű, akkor menjen oda, ahol rajonganak ezért a dalért, „itt nem tűrjük, [és] elégtételt szoktunk érte venni” az ilyesmiért.

Az új évszázad küszöbén a nem magyarokkal (értsd: minden más nemzetiséggel) szemben igen elfogult fővárosi *Magyar Szó* durván megtámadta a szentendrei szerbeket is.¹⁶⁴ Arra példaként, hogy a nemzetiségek úgymond nyíltan és alattomban tüntettek és izgattak a magyar állameszme ellen, a következőket hozta fel:

„Szent-Endrén például, a főváros tőszomszédságában lakik egy csomó vadrác, aki nem ismeri a magyar nyelvet, nem ismeri Magyarországot, sőt nem ismeri a magyar királyt sem, mert a magyar királyt következetesen csak császár-nak nevezi. A szentendrei rácoknak Sándor szerb király a királyuk. Ha órála van szó, pedig sokszor van, sohasem nevezik másként, csak úgy – »A mi királyunk.«”

A cikk szerint a polgármester kifelé mutatott magyarsága igen kevésbé volt megbízható,

„[hiszen] családja egyike a legmerevebb szerb érzelműeknek, és társadalmi úton folyton tüntet és izgat a magyarság ellen; éppúgy, mint más szent-endrei úrnők és urak is, akik sohasem mulasztják el az alkalmat, ha tüntethetnek Magyarországon ellen.”

Az újságíró idézte egy közös hadseregbeli (nyilván szerb) őrnagy állítólagos előző évi kirohanását, miszerint „[h]ogy mernek itt magyarul beszélni? Hát hol vagyunk mi?”. Ennél súlyosabb vád volt azonban, hogy az említett budapesti Szloga (*Sloga*) dalkör hajóját díszítő szerb zászlóözönben szinte elveszett a kötelezően kint levő magyar lobogó.

„Képzeltető, hogy ha a néma zászlókkal így tudnak tüntetni a magyar trikolor ellen, milyen gyalázkodásokat követtek el a Szloga tagjai élszóval a mulatságon!”

A cikk azt sugallta, hogy a szerbek a város egyedüli urai:

„A Szent-Endrén lakó magyar intelligencia valósággal elkülönítve kénytelen élni a szerbektől, akik nem akarnak a magyarokkal megférni, egyeseket valósággal üldöznek azért, mert magyarságukat hangoztatják.”

„[Ráadásul] a vallás köpönyegébe bújva, vesztegetéssel igyekeznek még a magyar szent-endrei népet is elszerbesíteni”: száz koronát fizetnek a görögkeleti hitre térőknek. Az előző évben állítólag hat szegénysorsú lakost csábítottak így át, az ilyenek azután „elszerbesednek és magyarfalókká lesznek”.¹⁶⁵

Ehhez kapcsolódik, hogy a helyi lap szerint a kizárólagosan magyar nyelvű (katolikus) istentiszteletek bevezetése azért vezethetne „egy új Szántóvához” (utalva a pilisszántói – szlovákul santovi – ellenállásra),¹⁶⁶ mert a háttér Szentendrén is hasonló volt (és itt nyilván a szerb vezetők vélt aknamunkájáról lehetett szó).¹⁶⁷ Az előzőekben vázoltuk a nem magyar templomi nyelvhasználat felszámolására tett – korszakunkban lényegében sikertelen – lépéseket, illetve Kada Mihály ezirányú törekvéseit. A plébános 1912-ben a sajtóban fejtette ki megengedő, de egészében igencsak céltudatos alapállását.¹⁶⁸ Sajnálatos helyzetnek, a múlt bűnének tekintette, hogy idős hívei nem értik a magyart:

„[...] ennek nem ők az okai, hanem sokan azok közül, akik őket mint munkásokat idehozták, s velük inkább egy idegen nyelvet sajátítottak el, mint a hazáét.”

Ezeket ő már nem tudja megváltoztatni, neki kell alkalmazkodnia hozzájuk:

„Ők is híveim, akiknek lelki szükségletéről nekem kell gondoskodnom, s ha lelkükhöz a haza nyelvén férni nem tudok, szükségből használok azt, melyen megértenek.”

Ez azonban véleménye szerint csakis kizárólag az öregekre lehet érvényes, hiszen

„[a] húsz év óta iskoláinkból kikerült generáció azonban – s úgy látszik, ez fáj nagyon valakinek – nem csak szívében-lelkében, de nyelvében is magyar, és igen sokan az öregebbek közül is gyermekeik révén sajátítják el annyira a haza nyelvét, hogy gondolataikat, ha hibásan is, ezen a nyelven tudják kifejezni.”¹⁶⁹

Kada kifejezte meggyőződését, hogy nem sokára a hívek fogják majd kérni, hogy a csekély nem magyar liturgikus rész is folyjék immár magyarul. A folyamatot szerinte egyes nem katolikus és nem is templomba járó egyének próbálják megakadályozni, illetéktelenül beavatkozva az egyházközség ügyeibe. Mivel úgymond azzal a váddal szokták őt illetni,

¹⁶³ (n.n.): Gotterhalte. *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1903. szeptember 27., 2.

¹⁶⁴ (n.n.): Szent-endrei állapotok. Sándor, a „mi” királyunk. Szerb hittérítés 100 koronával. *Magyar Szó*, 1900. július 31., 8–9.

¹⁶⁵ (n.n.): Szent-endrei állapotok. Sándor, a „mi” királyunk. Szerb hittérítés 100 koronával. *Magyar Szó*, 1900. július 31., 8–9.

¹⁶⁶ *ami az átlag olvasónak nem mond semmit, így megérne egy lábjegyzetet.*

¹⁶⁷ (n.n.): Városi közgyűlés. *Szentendre és vidéke*, 1911. február 12., 2.

¹⁶⁸ Kada Mihály: Tekintetes Szerkesztő Úr! Tisztelt Barátom! *Szentendre és Vidéke*, 1912. június 2., 1–3.

¹⁶⁹ Kada Mihály: Tekintetes Szerkesztő Úr! Tisztelt Barátom! *Szentendre és Vidéke*, 1912. június 2., 2.

hogy kereste addig a szerbek (értsd: a város vezetői) barátságát, amíg támogatásukkal céljait el nem érte, majd hátat fordított nekik, leszögezte, hogy segítséget Dumtsa Jenőtől igen, de „a szerbektől” nem kapott, az utódja (Maximovits István) alatt csak gáncsoskodásban és hátráltatásban volt része.¹⁷⁰

A reformátussá lett korábbi szerb Opoča-templom 1913. december 11-i felszentelésekor ugyanakkor a Kálvin Szövetség képviselője, Petri Elek főegyházi jegyző fogalmazta meg a magyar egyház itteni küldetését:

„[...] Adja Isten, hogy az új templom újabb erő forrásait nyissa meg a hívő keresztyénségnek, hogy sohasem lankadjon az evangélium ereje, sőt buzogjon erősebben a szentendrei egyházban, amelynek mint nemzetiségekkel is körülvett végvárnak öntudatos kálvinista élete mellett fontos nemzeti missziót kell végeznie [...]”.¹⁷¹

Ugyancsak külső, s meglehetősen tovakodó tényezőként jelentkezett a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület (DMKE), melynek Kada Mihály szentendrei plébánoshoz írott levelét közölte a *Szentendre és vidéke*, mégpedig a maga túlfűtött kommentárjaival keretelve. A szerkesztőség elvárta, hogy a levél olvastán dobbanjon meg minden magyar szív, ugyanis

„[...] az eddig zárt kapura talált, visszautasított magyar kultúra kopogtat újra s kér hajlékot városunk polgárainak szívében” mondván „Magyarország székesfővárosának kapujában egyedül a kies fekvésű Szentendre város még az, amely helyet ad az idegen kultúrának”.¹⁷²

A DMKE egyesület két évvel korábban küldött egy ötszáz korona értékű könyvtárat a polgármesternek címezve, ám nemhogy köszönetet, de még elismervényt sem kapott róla. Ezért fordultak levelükkel Kada plébánoshoz, felkérve őt a tervezett szentendrei fiókegyesület egyik elnökének, egyben jelezve, hogy hamarosan közgyűlést kívántak tartani a városban. A szerkesztőség, miután szidalmak özönét zúdította Maximovits István polgármesterre, megígérte, hogy ahogyan korábban is minden csekély „erőnkkel küzdöttünk Szentendre városának magyarrá tételéért”, úgy ezután még lelkesebben folytatja majd a harcot immár „a D.M. K. E. lelkes bajnokaival” vállalva, „kik dacára a visszautasításoknak áldást hozó hazafias működésüket városunkra is kiterjesztik”.¹⁷³ A lap egy másik, későbbi beszámolója szerint ugyanis az egyesület azért jött Szentendrére, „hogy erőt, buzditást, bátorítást adjon, s támogasson bennünket abban a nehéz küzdelemben, melynek végcélja városunk szívében, lélekben magyarrá tétele.”¹⁷⁴ Kada plébános 1912 nyarán nyílt levelében azonosult a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület célkitűzéseivel, melyek szellemében úgymond ő már tizenkilenc éve munkálkodott.¹⁷⁵ A év végén, decemberben zajlott közgyűlésen a helyi társelnökké választott plébános leszögezte, hogy nem cél mások törvényes jogainak, vallásának, anyanyelvének és szokásainak csorbítása, hanem csupán az, hogy a haza minden polgára legyen a magyar állameszme őszinte híve.¹⁷⁶

A felkorbácsolt indulatok közepette a Katolikus Legényegylet és a Jávör kör között igen éles nemzetiségi vetélkedés alakult ki.¹⁷⁷ Ám az indulat az utcán is kitörhetett: „egy magát őslakónak tartó, műveltebb osztálybeli úrinő, a Jávör egyletnek lelkes tagja” emígyen kiáltott fel – kiváltva ezzel a Dunaparton hajóra várakozók felháborodását – „[k]i kellene seprűzni városunkból valamennyi idegent, ők az okai minden bajunknak”.¹⁷⁸ A szerb hölgy ugyan nem a más nyelvű régi lakosokra gondolt, ám az esetről megjelent tudósítás így is indokoltan látta, hogy kárhoztassa az illető közösséget, melynek tagjai a múltban úgymond egyeduralmat gyakoroltak a közéletben, „most el vannak keseredve amiatt, mert az újabb nemzedéket nem lehet olcsón tartott rabszolga gyanánt használni”. Pedig a szerző szerint a város anyagi fellendítése – mint a szőlőfelújítás vagy az annavölgyi szerszámgyár – mind a beköltözött idegenek érdeme, a szerbek pedig csak arra voltak képesek, hogy – ugyancsak egy idegen kezdeményezésére – létesítsenek a „társaséletbeli jó egyetértés, a közérdekű munkára való egyesülés szétrobbantására egy szétválasztó, nemzetiségi tendenciájú intézményt” [azaz a Jávör egyesületet]. Ki tehát a felforgató Szentendrén? – kérdezi végül a cikk írója.¹⁷⁹

¹⁷⁰ Kada Mihály: Tekintetes Szerkesztő Úr! Tisztelt Barátom! *Szentendre és Vidéke*, 1912. június 2., 3.

¹⁷¹ FEMÜZ, A 82.30: 1–7. Idézi még: Katonáné Szentendrey 1996: 162–163.

¹⁷² (n.n.): A magyar kultúra. *Szentendre és vidéke*, 1912. május 19., 1.

¹⁷³ (n.n.): A magyar kultúra. *Szentendre és vidéke*, 1912. május 19., 1.

¹⁷⁴ (n.n.): Kulturünnep városunkban. *Szentendre és vidéke*, 1912. december 8., 1.

¹⁷⁵ Kada Mihály: Tekintetes Szerkesztő Úr! Tisztelt Barátom! *Szentendre és vidéke*, 1912. június 2., 1.

¹⁷⁶ (n.n.): A D.M. K. E. közgyűlése Szentendrén. *Szentendre és vidéke*, 1912. december 15., 2. Az elszánt cikkek és beszédek aligha tükrözhettek valós lövészárkokat, hiszen a közönség „jórészt idegen ajkú polgárokból állt”. (n.n.): Egyesüljünk! *Szentendre és vidéke*, 1912. december 15., 1. Ráadásul titkárrá Dumtsa Antalt választották, és a számos igazgatósági tag között szerepelt (a híradás szerinti alakban) Husvik Lyubó, Margaritovics Belizár és sok-sok más szerb, továbbá német (vagy zsidó) és szlovák név. (n.n.): A D. M. K. E. közgyűlése Szentendrén. *Szentendre és vidéke*, 1912. december 22., 2.

¹⁷⁷ G. Sin 1979: 51.

¹⁷⁸ (n.n.): A szócső. *Szentendre és vidéke*, 1911. november 5., 1.

¹⁷⁹ (n.n.): A szócső. *Szentendre és vidéke*, 1911. november 5., 1.

Még az olyan, látszólag semleges terepen is, mint az iparostanonc-iskola, szintén lehetett nyelvi feszültségeket keltetni. A *Szentendre és vidéke* felháborodva jelentette, hogy az évváró vizsgán a polgármester a szerb tanulókat szerbül kérdezte, egyébként pedig az előkészítő osztály indításával kapcsolatban a javaslattevő (Péntek Ferenc református lelkész, aki a lap szerint a „szabadalmaztatott hazafi” szerepében tetszelgett) a megbízatást szerb nyelvtudáshoz akarta kötni, ezt azonban állítólag még a szerb képviselők is elutasították, mondván, hogy a szerb fiúknak nem szerb kiegészítő nyelvre, hanem kizárólagos magyar előadásra és beszédre van szükségük.¹⁸⁰

Mint azt már korábban említettük, 1900-ban járási szinten kimondták az elsősorban magyar nyelvű közérdekű hirdetések (dobolás) bevezetését. Szentendrén ezt Liber József nyugalmazott tanfelügyelő több alkalommal, így például 1904. augusztus 17-én is betervezte a városi közgyűlésben, ám

„[...] a javaslatot egyhangúlag elutasították, mert a város adófizetőinek kisebbsége még igényli a szerb és német nyelvű hirdetéseket, [...] [és] ismerve a város lakosságának hazafias érzületét, ez a magyar állam-
eszmé érdekét nem sértheti.”¹⁸¹

A képviselő későbbi, újabb beadványa ellenében még az 1907. december 31-i közgyűlés is változatlanul az addigi gyakorlat megtartása mellett döntött, Weresmarthy Miklós képviselő pedig hangsúlyozta, hogy néhány évig még szükség van a többnyelvű hirdetésre, addig „[a]míg az idősebb, és magyar nyelvet nem értő városi lakosok ki nem halnak”.¹⁸²

Eredményesebbnek bizonyult az említett Liber József képviselő a helyi vásárok elnevezésének megváltoztatásában. „Sajátságos törekvést” látván abban, hogy a sokadalmakat még mindig az ó-naptár (azaz a görögkeleti kalendárium) megfelelő névnapjaival hirdették meg, feljelentette a városvezetést a kereskedelemügyi miniszternél, minek eredményeképpen az alispán utasította a tanácsot, hogy ezután az új naptárt vegye alapul.¹⁸³

A kortársak érzékelték és szóvá is tették, hogy a politika kezdi aláásni a sokféle elem hagyományos békességét Szentendrén:

„Városunk lakossága már évszázadok óta egyetértésben élt mindannak dacára, hogy kezdettől máig különféle nemzetiségű és vallású elemekből volt összetétele, és csak újabban történtek kísérletek az egyetértés és kölcsönös polgári szeretet ellen.”¹⁸⁴

E vélemény főleg az utolsó megyebizottsági választásnál érzékelt az indulatok felkorbácsolását.¹⁸⁵ A harc fő terepe azonban továbbra is elsősorban a helyi képviselőtestület volt. A városi ellenzék szócsöve, a *Szentendre és vidéke* osztorozta az antidemokratikusnak minősített gyakorlatot (miután Andrássy Gyula belügyminiszter összekapcsolta a parlamenti általános és a községi választójog kiterjesztését), mondván:

„Ez az Ázsiába való szűk választási jog teszi lehetővé, hogy a képviselőtestületben évtizedeken keresztül ugyanazon klikkek dirigáljanak, a hatalommal, közvagyonnal mindig ugyanazok rendelkezzenek, a maguk embereit juttassák a hivatalokba, akik aztán feltétlen, szolgálatkész hívei a képviselőtestületi klikkeknek.”¹⁸⁶

Ez ugyan az országos állapotot tükrözte, ám a *Szentendre és vidéke* képes volt a várost azon belül kiemelni – nem éppen pozitív értelemben:

„Nincs példa reá széles e hazában, hogy egy rendezett tanácsú város vezetését egy 500–600 lelket számláló idegen nemzetiség tartsa kezében, mely néhány Ephialtes segélyével, ravasz-sággal és raffiniériával [...] követi el a legbotrányosabb visszaéléseket.”¹⁸⁷

Ezen helyi sajtótermék ellenében megindított *Szentendre* című lap készítői maguk is elismerték:

„[hogy] a város helytelen vezetése, kulturálatlansága, s a városi politika által felkavart, hozzá nem értő kezek által vezetett pártok észnélküli, oktalan villongása idézte elő a káros helyzetet [...]”.¹⁸⁸

Holott az „agyonpártoskodott város” erőinek éppenhogy összefogásra volna szüksége. A *Szentendre és vidéke* a történelmet is segítségül hívta az etnikai hatalomátvitel kivívásához:

„Szentendrén bizonyos egyének, úgy látszik, tudatosan, azt a mesét terjesztik, hogy mivel a várost a szer-

¹⁸⁰ (n.n.): A szentendrei iparostanonc iskoláról II. *Szentendre és vidéke*, 1911. október 8., 1.

¹⁸¹ *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1904. augusztus 28., 3. Idézve még: Sin (összeáll.) 2000: 20.

¹⁸² *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1908. január 1., 3. Idézi: Sin (összeáll.) 2000: 25.

¹⁸³ (n.n.): A vásárok elnevezése. *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1907. október 13., 4.

¹⁸⁴ (n.n.): Nagyközségi ábrándok Szentendrén. *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1907. december 15., 2.

¹⁸⁵ **Milyen utolsó megyebizottsági választásról van szó? Mihez képest utolsó és mikor is volt ez?**

¹⁸⁶ (n.n.): Általános községi választójogot! *Szentendre és vidéke hírlapja*, 1908. március 29., 1.

¹⁸⁷ (n.n.): Ha minden kötél szakad. *Szentendre és vidéke*, 1911. november 12., 1.

¹⁸⁸ (n.n.): Legyen. *Szentendre*, 1912. január 21., 1.

bek alapították, és összes intézményeit ők létesítették, bizonyos kiváltságos helyzet illeti meg őket.”¹⁸⁹

Az idézett cikk szerzője kifejtette, hogy a város a török alatt sem pusztult el teljesen, tehát a szerbek nem alapíthatták meg, ugyanakkor azt azért elismerte, hogy ők népesítették be, és lendítették fel. Az ellenzéki program megfogalmazása szerint nagy munka lesz a hatalmuk megtörése:

„Évszázadokon át tartó uralmat kell megdöntenünk, melynek vaskezét, mint bilincset a rab, megszokta már népünk. A szállást nyerő idegenből házigazda lett, ki visszaélt a jogokkal, s kisepréssel fenyegeti azokat, kik e földnek igazi tulajdonosai. Itt az idő, hogy őseink által veszni hagyott városunkat visszavegyük birtokunkba!”¹⁹⁰

Az 1912-ben induló Szentendre alapelvét idézve – miszerint a lap „tisztetletben akarja tartani a szerbségnek, mint tradíciójánál és intelligenciájánál fogva a városra nézve értékes elemnek kétségtelen jogait a város ügyeinek intézése körül”¹⁹¹ – a *Szentendre és vidéke* szerkesztősége tagadta a szerbek bármiféle történelmi érdemeit és persze e „statisztikailag számba sem jöhető kisebbség” jelzett igényeit:

„Nem hihetjük, hogy valaki egy, a magyarságba beilleszkedni nem tudó idegen nemzetiségnek szomorú, dicstelen múltját, erőszakkal, ravaszsággal szerzett, jogtiprással, törvényszegéssel fenntartott, a magyarságra nézve fojtó, kárhozatos uralmát fölébe helyezhetné dicső magyar nemzetünk ezeréves tradíciójának, vérrel szerzett s megőrzött jogainak.”¹⁹²

Az ellenzék nevében pedig egy évvel később kijelentette:

„[...] harcot hirdettünk és hirdetünk mindenenk fölött egyeseknek hazafiatlan magatartása ellen, harcot azon közszellem ellen, mely még a városháza termeiben is idegen nemzet kultuszának akart és akar szolgálni.”¹⁹³

A fáradhatatlan Liber József még 1911 januárjában interpellációt olvasott fel, kérdőre vonva Maximovits polgármestert:

„Van-e tudomása arról, hogy rendőrségi legénységének s mezőéri alkalmazottainak egy bizonyos része szóbeli jelentéseit a hivatalos nyelv mellőzésével szerb vagy német nyelven teszi meg a város egyik-másik tisztviselőjénél?”¹⁹⁴

A képviselő választ várt arra a kérdésre, hogy vajon a polgármester hajlandó-e a „törvény- s jogellenes állapotnak” véget vetni, mégpedig az összes hivatalban, és hajlandó-e „a hivatalos magyar nyelvnek komoly tiszteletet biztosítani”. A felfokozott hangulatot érzékelteti, hogy – Liber állítása szerint – a szöveg felolvasása alatt a görögkeleti püspökség megbízottja és többen mások, így a város gazdasági tanácsosa őt szidalmazni kezdték, utóbbi pedig végül ki is rohant a teremből.

„Engem a »szerburalmi« érzületnek ez az akaratlan, ez az igaz megnyilatkozása egyáltalán nem hozott ki a sodromból. Többször volt benne részem. [Ellenben] [s]zíveskedjenek az Urak ott a túloldalon figyelemre méltatni abbeli nézetemet, hogy szerintem nem csak a tisztviselők kötelesek a hivatalos magyar nyelvet respektálni, hanem »illő dolog« volna szerintem az is, hogy a tisztelt városi képviselő urak, mikor törvényes ténykedésre a városháza küszöbét átlépik, elfelejtsék nem magyar anyanyelvüket.”¹⁹⁵

A következő, február havi közgyűlésen előadott válaszában Maximovits István polgármester az 1868-os nemzetiségi törvényre és az újabb belügyminiszeri rendeletre hivatkozva leszögezte, hogy a néppel az anyanyelvén kell érintkezni, a város tisztviselői pedig hivatali teendőiket ugyan magyarul intézik, azon kívül azonban más nyelvet ők is használhatnak.¹⁹⁶ A vele vitába szálló Kada Mihály plébános ugyanakkor kijelentette, hogy a nemzetiségi törvényt itt nem lehet említeni, az ugyanis a teljesen nemzetiségi vidékekre gondolt, ahol a hatóság a felekkel magyar nyelven képtelen érintkezni. A polgármester álláspontját nemcsak ő, de a városi lap szerkesztősége sem fogadta el. Ez utóbbi elismerte ugyan, hogy Szentendrén is lehettek még magyarul nem értő öregek, ám a más nyelvek használata odáig már nem terjedhetett, hogy magyarul nem tudó egyén városi alkalmazást kaphasson – mint az még az előző mezőőri felvételekor történt –, miközben volt a nyelvet bíró pályázó is. Majd a tudósítás általánosságban leszögezte, hogy itt semmi szükség a nemzetiségek nyelvének „favorizálására”:

¹⁸⁹ (n.n.): Kik alapították Szentendrét? *Szentendre és vidéke*, 1911. október 22., 1–2.

¹⁹⁰ (n.n.): Mit akar az ellenzék? *Szentendre és vidéke*, 1911. november 19., 1.

¹⁹¹ Szentendre, 1912. január 14.

¹⁹² (n.n.): „Szentendre”. *Szentendre és vidéke*, 1912. január 14., 2.

¹⁹³ (n.n.): Választások előtt. *Szentendre és vidéke*, 1913. január 12., 1.

¹⁹⁴ Liber József: Viaskodás a magyar nemzeti állameszme körül. *Szentendre és vidéke*, 1911. március 26., 2.

¹⁹⁵ Liber József: Viaskodás a magyar nemzeti állameszme körül. *Szentendre és vidéke*, 1911. március 26., 2.

¹⁹⁶ (n.n.): Városi közgyűlés. *Szentendre és vidéke*, 1911. február 12., 2.

„Ha az a szentendrei vagy izbégi szerb, német vagy tót földműves akkor, amikor például Porzsol, Horváth, Fischer vagy más birtokos szőlőjében dolgozik, ha az iparos, aki Lám vagy Csoknyai gyárában kap alkalmazást, egész folyékonyan tudja magát megértetni munkaadójával magyarul, ugyanezt tenné a közigazgatási hatóságnál is, amikor anyagi bajaiban kér orvoslást, aminthogy meg is teszi például a járásbírósnál, a telekkönyvnel, az adóhivatalnál, mert erre ott rászoktatták [...]”.¹⁹⁷

A – mondjuk úgy – nem szerb városatyák megosztottságát, egyáltalán a szentendrei felekezeti feszültséget jelzi, hogy a református lelkész viszont a megtámadottak védelmére kelt:

„Azt a tövist, amit az interpelláló a szerbek testébe szúrt, ő – úgymond – ki akarja onnan húzni, mert ők, ahányszor a magyar kultúra érdekében hozzájuk fordult, sohasem idegenkedtek az anyagi áldozat meghozatalától”.¹⁹⁸

Ezen a februári közgyűlésen betegsége miatt Liber József nem volt jelen, ezért a lap hasábjain nyílt levelet intézett a város fejéhez: hajlandó-e a hivatalos nyelvnek minden tekintetben érvényt szerezni (nem a magánfelekkel kapcsolatos, hanem a belső hivatali nyelvhasználatban, a társadalmi érintkezésben pedig ki-ki úgy beszél, ahogy akar)? Igaz-e, hogy a polgármester és Husvégh (azaz Husvik) Lyubomir tanácsos a gyűlés kezdete előtt és a szünetekben magyarul tökéletesen beszélő, „nem szerb s nem görögkeleti” képviselőkkel is szerbül beszél, miközben olyanok is vannak jelen, „akik az Önök szláv nyelvét nem értik”? Másrészt igaz-e, hogy egyes régi tisztviselők „a német nyelv használatára szoktatják a hivatalbeli alkalmazottakat”?¹⁹⁹

A „magyar” és a „szerb” párt küzdelme az 1910-es évek elején, a községi választás körül érte el a csúcspontját. Az ellenzék orgánumaként szolgáló *Szentendre és vidéke* hetilap²⁰⁰ döntő összecsapásról beszélt a „szerb klikk” és „Szentendre gondolkodó, anyagilag független polgársága” között.²⁰¹ A lap támadta a községi választásokhoz összeállított csonka névjegyzéket – a vélhetően ellenzéki adóhátralékosokat ugyanis a városvezetés kihagyta –, ami szerinte nem is volt csodálkozni való, hiszen tudjuk, hogy „a szerb hatalom megmentése érdekében sok mindenre képesek”.²⁰²

A lap ugyancsak támadta a felekezetek vélt egymásnak ugrasztását (nyilván az aggasztó katolikus–református ellentétre gondolva), melynek célja a magyarság megosztása, akcióképtelenné tétele volt.²⁰³ Az ellenzéki program alapja természetesen nem is lehetett más, mint Szentendre magyar jellegének teljes kidomborítása – vagyis az, hogy a magyar hivatalos nyelv kapja meg a tiszteletet, és „a város tisztikara szívben s lélekben magyar legyen”. A győzelemhez azonban a program szerint „a szerb párttal egyesült konclesők” – az intelligencia és az iparos osztály egyes „kaméleonjai” – hadát is el kell távolítani.²⁰⁴ A kiáltvány a következő szavakkal zárult:

„Városunk polgárai, válasszatok! Egy fejlődő, virágzó magyar városnak akartok-e lakosai lenni, vagy pedig egy tespedő, fejlődésre képtelen, hanyatlásnak induló városban akarjátok továbbra is egy idegen nemzetiség jármát nyögni?”²⁰⁵

Az újság az ellene indult hangulatkeltés (miszerint az ő céljuk a szentendrei szerbek tönkretétele) nyomán azonban jónak látta leszögezni:

„Mi szerb ajkú görögkeleti polgártársaink vallása, nyelve s jogai ellen nem küzdünk, nem harcolunk. [...] De igenis támadtuk s támadni fogjuk továbbra is a szerb párt név alatt működő cimboraságot, mely haladásunknak, fejlődésünknek kerékkötője, mely klikk emberei hiába akarják magukra húzni a fajukért, vallásukért szenvedők mártír-arcát, könyörtelenül lerántjuk róluk a leplet.”²⁰⁶

Ez a századokig tartó, „minden erkölcsi alap nélküli uralom” úgymond bennhagyta Szentendrét „a béke, a tétlenség posványában”. Az ellenzék is békét akar – jelentették ki – de nem olyant, mely csak két–háromszáz ember számára hoz

¹⁹⁷ (n.n.): Városi közgyűlés. *Szentendre és vidéke*, 1911. február 12., 2–3.

¹⁹⁸ (n.n.): Városi közgyűlés. *Szentendre és vidéke*, 1911. február 12., 3.

¹⁹⁹ (n.n.): Nyílt levél Szentendre város polgármesteréhez. *Szentendre és vidéke*, 1911. február 19., 2.

²⁰⁰ Az újság jellemzésére: Bokor–Pethőné Németh 2009: 66–80.

²⁰¹ (n.n.): A községi választások előtt. *Szentendre és vidéke*, 1912. december 1., 1.

²⁰² (n.n.): Botrányos törvényszegés. *Szentendre és vidéke*, 1911. november 5., 3. A névjegyzék manipulálására lásd még: (n.n.): Ha minden kötél szakad. *Szentendre és vidéke*, 1911. november 12., 1. A szerkesztőség örömmel nyugtázta, hogy a meghatalmazásokkal való visszaélések miatt a közigazgatási bíróság utólag megsemmisítette az 1909-es választás eredményét, mert végre világossá vált, hogy „Szentendrén nincs minden a szerbség javára megengedve”. (n.n.): Megsemmisítették az 1909. évi községi választást. *Szentendre és vidéke*, 1912. január 14., 2.

²⁰³ (n.n.): Ha minden kötél szakad. *Szentendre és vidéke*, 1911. november 12. 1–2.

²⁰⁴ (n.n.): Mit akar az ellenzék? *Szentendre és vidéke*, 1911. november 19., 1–2. Hasonlóképpen „a magyar állameszme feltétlen elismerését és kidomborítását”, illetve „a magyarság vezető szerepének biztosítását” hirdette meg: (n.n.): A községi választások előtt. *Szentendre és vidéke*, 1912. december 1., 1.

²⁰⁵ (n.n.): Mit akar az ellenzék? *Szentendre és vidéke*, 1911. november 19., 1.

²⁰⁶ (n.n.): Lapunk évfordulóján! *Szentendre és vidéke*, 1911. november 26., 1. Ugyancsak a felekezeti, nemzetiségi gyűlölködés vádját utasítja vissza: (n.n.): A községi választások előtt. *Szentendre és vidéke*, 1912. december 1., 1.

áldást.²⁰⁷ Azt is visszautasította, hogy személyi ellentétben állna Maximovits István polgármesterrel, ám elvárta tőle annak belátását, hogy a város ügyeinek intézése nem egy embert, nemzetiséget, érdekszövetséget illetett.²⁰⁸ Egyébként a szerkesztőség szerint e szövetség már meg is roppant:

„Községi választások előtt állunk. A szerb cimboraság tagjai ezektől nagyon félnek. Érzik, hogy kétszáz éves uralmuk leáldozóban van, a szentendrei lakosság nagyobb része már öntudatra ébredt.”²⁰⁹

A névjegyzéket úgymond már nem tudták meghamisítani, a mintegy 1250 választópolgár között már csak 160–170 szerb szerepelt.

„A szerbek sem remélik, hogy nyolcszor annyi nem szerb választót lehet majd pörkölttel, gulással megvásárolni.”²¹⁰

Ezért a *Szentendre és vidéke* lap szerint az épülő katolikus fiúiskola ügyében indítottak rágalomhadjáratot, mondván, hogy a hívekre pótagót vetettek ki, a kivitelezésből pedig kizárják a helyieket.²¹¹

Az ellenzék fentiekben ismertetett, mindent átpolitizáló hadjáratának kívánt véget vetni az 1912 januárjában indult *Szentendre* című hetilap, széleskörű, szerb, magyar és zsidó személyekből álló szerkesztőbizottsággal.²¹² Az újság bírálta a „magyar párt” kirekesztő alapállását, hangsúlyozva, hogy „aki ebben a városban lakik, mind magyar, beszéljen az akármiféle nyelvet”; politikailag meg kellett őket ugyan nyerni a magyar állameszmének, de magyarságuk kétségbe vonása éppen az ellenkező hatást kelti.²¹³ A maga stratégiáját a következőképpen fogalmazta meg: „a város társadalmi békéjének helyreállítása, a nemzetiségi és felekezeti jelszavak által feldúlt közállapotok megjavítása”, valamint a helyi intelligencia összefogása. Az elkövetkező képviselőtestületi választást illetően leszögezte, hogy a közgyűlés eredeti rendeltetésével ellenkezik a pártok szerinti merev csoportosulás, „különösen, ha ezek a pártok nemzetiségi vagy felekezeti jelszavak alapján állanak.”²¹⁴ A gyakorlati községi ügyek nem illeszthetők előre megszabott pártprogramokba.

„Az, hogy gáz legyen-e a világítás, avagy villany, nem katolikus vagy görögkeleti szempontból döntendő el, és a vízvezeték bevezetésének szükségességét se aszerint bírálja el a képviselőtestületi tag, vajon szerb- vagy magyarpárti-e az illető?”²¹⁵

A *Szentendre* szerkesztői által vallott végcél egyébként akár a másik oldal is vállalhatta volna:

„A magyar nyelv érvényre juttatása annak minden közeleti megnyilatkozásában, az idegen nyelvű polgártársak jogainak tiszteletben tartása mellett küzdelem azon elv diadalra juttatása érdekében, hogy idővel úgy a hivatali használatban, mint a szószéken csakis a magyar nyelv alkalmazása tétessék megengedhetővé, s hogy a más nyelvek szerepe tisztán a magánéletre szorítkozzék.”²¹⁶

Mindez inkább a kor elvárása lehetett, mert rövid létezése alatt a lap mindvégig elítélte a türelmetlen és kirekesztő nézeteket. Egy előkelő társasvacsorát illetően például egy cikkében arra kérdezett rá, vajon kit nem hívtak meg? A rendezvény látható célja szerinte az volt, hogy

„[...] a görögkeleti és zsidó elemeket immár nem csak a községi politikai téren leszorítani az eddigi pozíciójukból, hanem társadalmi téren megtagadni velük minden közösséget.”²¹⁷

Ugyanezért – a társadalmi élet eseményei kapcsán való nemzetiségi–felekezeti ellentétek szításáért – ítélte el a lap az ellenzéket.²¹⁸ Az 1912 februárjában (a báli szezonban) egymásra rászervezett két fényes multság kapcsán a szerkesztőség csak remélni tudta, hogy a jövő a közeledést hozza majd el.²¹⁹

Ezt a *Szentendre* szerkesztősége oldottabb műfajokkal is szolgálni kívánta. Didaktikus versikével mutatta fel például a pozitív példákat.²²⁰ A konfliktuskeresést ugyanakkor a *Köszövény hírek* című rovatával igyekezett nevelésessé tenni.

²⁰⁷ (n.n.): Lehetne-e béke? *Szentendre és vidéke*, 1912. január 28., 1.

²⁰⁸ (n.n.): Maximovics István. *Szentendre és vidéke*, 1912. március 3., 1.

²⁰⁹ Forráshivatkozás

²¹⁰ Forráshivatkozás

²¹¹ (n.n.): A szentendrei iparosok és a róm. kath. iskola építése. *Szentendre és vidéke*, 1912. július 14., 1. A cikk és annak folytatása éppen a szerb vezetést vádolta azzal, hogy idegenekkel dolgoztat. (n.n.): A szentendrei iparosok és a templomi présház. *Szentendre és vidéke*, 1912. július 21., 1.

²¹² Jellemzésére: Bokor–Pethőné Németh 2009: 81. A szerkesztőségi névsort az ellenfél lapjából ismerjük: (n.n.): Levél a Szerkesztőhöz! *Szentendre és vidéke*, 1912. január 14., 2.

²¹³ (n.n.): Jegyzetek. *Szentendre*, 1912. január 14., 1.

²¹⁴ *Szentendre*, 1912. január 14.

²¹⁵ *Szentendre*, 1912. január 28., 1.

²¹⁶ (n.n.): Program. *Szentendre*, 1912. január 14., 1–2.

²¹⁷ (n.n.): Jegyzetek. *Szentendre*, 1912. február 11., 1.

²¹⁸ (n.n.): Jegyzetek. *Szentendre*, 1912. február 18., 1.

²¹⁹ (n.n.): Jegyzetek. *Szentendre*, 1912. február 25., 1.

²²⁰ „Krónika. Husvikeknál az új évet / Vig társaság várta, / Éjfélkor a tamburahad / Magyar Himnuszot játsza. [...] Szerb újévkor Jávorestély / Gyönyörűen festett, / A magyar–szerb testvériség / Hogyan öltött testet. // Hazafias tósztok szálltak, / Oldódtak a nyelvek, / És nem ölték, de

A két ősellenséget összepárosítva beharangozta például, hogy a Jávör kör a Katolikus Legényegylet helyiségeiben fog mulatságot rendezni,²²¹ illetve később azt, hogy a két szervezet egyesül, aminek szerinte elvi akadályja nincs, hiszen úgymond mindkettő a hazaszeretet, a nemzetiségi és felekezeti türelmesség jegyében indult és működik. Egyedül abban nem tudnak megegyezni, hogy magyar vagy szerb legyen az elnök, ezért egy „közbecsülésben álló tót embert fognak megválasztani”.²²² Az intelligencia két csoportosulására utalva közölte, hogy az aki „vagy szerb vagy zsidó, [m] iközibünk nem való asztaltársaság” következő társasvacsoráját minden bizonnyal a „Békebarát asztaltársaság” estélyével egy időben fogja rendezni.²²³ A görbe tükör egyébként elviselhetetlen szerburalmat vázolt:

„Az a rendszeres üldözés, amelyet a város szerb vezetői részéről a szegény, védtelen magyaroknak tőrniük kell, már nem ismer határt. A legcsekélyebb ürügy elég arra, hogy valakibe – csak azért, mert magyar – belekössenek.”²²⁴

Egy együttérző hangú hírből 1912 februárjában megtudjuk, hogy „a jó kedvéről ismert K. J., ki tót származása és német neve dacára magyarnak vallja magát”, a vendéglőben azt a dalt énekelte, melyben szerűje leég, rózsája pedig elhagyja, mire a hatóság eljárást indított ellene, mert sem az elemi kárt, sem a Rózsa nevű lány eltűnését nem jelentette be.²²⁵ A szerbkérdés végső megoldásaként az említett rovatban ismertették Podlicsek Janó (?) magyarpárti képviselő indítványát, mely szerint a frissen elkészült Szentendre–Szigetmonostor hídra terhelési próbaként rá kell állítani az összes szentendrei szerbet, és „[h]a a híd erre nem szakad le, akkor jó; de, ha leszakad, akkor – még jobb”.²²⁶

Az 1913 januárjában zajlott községi választás a szerb politikai túlsúly végét jelentette (a tudósítások szerint 800–900 tényleges szavazóból 637 az ellenzékét támogatta).²²⁷ Miként azt sejteni lehetett, a *Szentendre és vidéke* az új polgármesterre, Antóny Bélára – a lap addigi felelős szerkesztőjére – és a képviselőtestületre a vallási és nemzetiségi ellentétek meghaladását, a város társadalmának egybeforrasztását róta feladatként.²²⁸ Ennek történelmi esélyét azonban legázolta a Nagy Háború. A szarajevói merénylet kapcsán a *Szentendre és vidéke* nemcsak általában az úgymond királygyilkosságokhoz szokott „fekete nációt” ítélte el, hanem azokat a tettetőket is, akik fogalmazása szerint most „ortodox imákat mormolva komédiáznak, szórnak átkot nemzetük véreskező fiára”.²²⁹ A szerkesztőség a helyieket igyekezett eltanácsolni anyanyelvük használatától – fenntartva, hogy a családi életükbe nem kíván beleszólni –, figyelmeztetve őket például az egyik fakereskedő kellemetlen esetére, aki rokonaival folyamatosan szerbül társalgott a vicinálison, ami miatt a gyanakvó kalauz rendőrkézre adta, a tömeg pedig kis híján meglincselte. Okuljanak ebből az intelligens helyi családok, egyébként pedig

„[...] ízléstelenségnek tartjuk azt a tapintatlanságot, hogy az értelmi osztályhoz tartozó szerbek, akik kivétel nélkül beszélik a magyar haza nyelvét, utcán, vicinálison, nemcsak mikor maguk között vannak, de – amint ezt a vöröskereszt egyleti gyűlésen volt alkalmunk tapasztalni – magyarok társaságában is következetesen szerbül beszélnek. A mostani háborús időben kár ilyen provokáló magatartást tanúsítani.”²³⁰

Immár inzultusnak minősült, hogy a szerbek „tünetően használják anyanyelvüket, annak az országnak a nyelvét, mely iránt nekünk, magyaroknak, a történetek után csak utálattal és gyűlölettel szabad viseltetnünk”. Bár a tanulatlan szerbek esetében a cikk szerint ez természetes, úriemberek viszont ne „fitogtassák” szerb voltukat, amikor a déli harctéren amúgy is „faji összecsapásról”, fényjelekről hallani, s a szerb szó a tömegekből agresszív viselkedést válthat ki. A szerbek viselkedése úgymond megkérdőjelezi hűségnyilatkozataikat, azok csak „tört takaró köpenynek” fognak látszani.²³¹ Ennek minősülhetett a Jávör kör hazafias köntösbe öltöztetett önkéntes feloszlása,²³² vagy a püspök e napokban szokványos üzenete (a Szent István-nap méltó megünneplése, a fegyverek győzelméért előírt imák teljesítése).²³³

ölelték / A magyart a szerbek. // Csárdás, kóló váltakoztak, / A víg óra múlt, / Ellenzéknek irigy arca / Rőfhosszúra nyúlt. // De ne nyúljon az én versem, / Szóm rövide fogom – / És leteszem korhadat lantom. / Isten velünk! Zbogom!” *Szentendre*, 1912. január 21., 1.

²²¹ *Szentendre*, 1912. január 21., 4.

²²² *Szentendre*, 1912. február 25., 2.

²²³ *Szentendre*, 1912. február 18., 3.

²²⁴ **Forráshivatkozás**

²²⁵ *Szentendre*, 1912. február 25., 3.

²²⁶ *Szentendre*, 1912. február 4., 3.

²²⁷ (n.n.): Választás után. *Szentendre és vidéke*, 1913. február 2., 1.

²²⁸ Szennei: Szentendre társadalmához. *Szentendre és vidéke*, 1913. március 9., 1.

²²⁹ (n.n.): A trónörökös pár halála. *Szentendre és vidéke*, 1914. július 5., 1.

²³⁰ (n.n.): Szerb kémeknek nézett család. *Szentendre és vidéke*, 1914. augusztus 2., 2.

²³¹ (n.n.): A szerb nyelv használatáról. *Szentendre és vidéke*, 1914. szeptember 20., 1–2.

²³² (n.n.): A szentendrei „Jávör-kör” önkéntes feloszlása. *Szentendre és vidéke*, 1914. augusztus 9., 3.

²³³ (n.n.): Zubkovits György újabb pásztorlevele. *Szentendre és vidéke*, 1914. augusztus 23., 2.

